

18. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Ahlak Anlayışı¹

Moral Understanding in 18th Century Classical Turkish Poetry²

Murad CANBOLAT*

Halil İbrahim YAKAR**

Öz

Söz ve estetiği bir araya getiren edebiyat sanatı, “edeb” kelimesinden türeyen bir kelime olması bakımından dikkat çekicidir. Bu durum, edebiyat ile edep ve ahlak arasında sıkı bir ilişkinin olduğuna işaret eder. Şair ve yazarların ahlaki konulara eserlerinde sıkça yer vermeleri bu ilişkinin bir neticesidir. İslam inancına göre insan, ahsen-i takvim üzerine yaratılmış hususi bir varlıktır. Öte yandan insan, beşer olması münasebetiyle yanlış düşmeye meyyalıdır. İnsanın sırat-ı müstakimden ayrılmaması için sürekli ikaz ve hatırlatmalara muhtaç olduğunu düşünen edebî sanatçılar, bu anlayışı eserlerine yansıtmışlardır. 18. yüzyıl klasik Türk edebiyatı sanatçıları da şiirlerinde ahlaki konulara sıkça yer vermişlerdir. Bu çalışmada 18. yüzyıl klasik Türk edebiyatı şairlerinin ahlaki konu alan müstakil eserlerinden ve divanlarından hareketle dönemin ahlak anlayışı ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmada dönemin ahlak anlayışı çerçevesinde ele alınan ahlaki değerlerin neler olduğu ve bu değerleri, şairlerin hangi bağlamda yorumladıklarını tespit edilecektir. Bu kapsamda 18. yüzyıl klasik Türk edebiyatı sanatçılarından İzzet Ali Paşa, Sünbülzâde Vehbî, Fıtnat Hanım, Koca Râgıb Paşa, Haşmet, Seyyid Vehbî ve Nedim’in eserleri nitel araştırma yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmaya konu olan eserler; şairlerin kullandığı metaforlar ile beyitlerin dinî, tarihî ve sosyal bağlamları açısından tematik olarak tetkik edilmiştir. İncelemede dönemin ahlak anlayışının adalet, sabır, doğruluk, cömertlik, kanaatkârlık, yardımseverlik gibi ahlaki değerler çerçevesinde şekillendiği anlaşılmaktadır. Dönemin şairlerinin bu konuları İslami geleneğe uygun olarak hikemî, sembolik ve estetik bir anlayış çerçevesinde ele aldıkları görülmektedir. Ayrıca ahlaki değerlerin genel manada zamandan münezze ve evrensel olduğu düşünülürse dönemin ahlak anlayışına dair görüşler, çözüm önerileri ve yorumlar günümüzdeki bazı ahlaki sorunlara dair farklı bir yaklaşım olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Klasik Türk Şiiri, Ahlak, Ahlak Anlayışı.

Abstract

Literature, an art form that combines language and aesthetics, is noteworthy for being derived from the word “edeb” (manners). This indicates a close relationship between literature, manners and morality. The frequent inclusion of moral themes in the works of poets and writers is a consequence of this relationship. According to Islamic belief, man is a special being created in the best form. On the other hand, man, being human, is prone to error. Literary artists, believing that man needs constant warnings and reminders to avoid straying from the straight path, have reflected this understanding in their works. 18th-century classical Turkish literature artists also frequently included moral themes in their poems. This study will attempt to reveal the moral understanding of the period by examining the independent works and divans of 18th-century classical Turkish literature poets that deal with morality. The study will identify what moral values were discussed within the framework of the moral understanding of the period and in what context the poets interpreted these values. Within this scope, the works of 18th-century classical Turkish literature artists İzzet Ali Paşa, Sünbülzâde Vehbî, Fıtnat Hanım, Koca Râgıb Paşa, Haşmet, Seyyid Vehbî, and Nedim were examined using qualitative research methods. The works under study were thematically investigated in terms of the metaphors used by the poets and the religious, historical, and social contexts of the couplets. The study reveals that the moral understanding of the period was shaped within the framework of moral values such as justice, patience, honesty, generosity, contentment, and helpfulness. It is observed that the poets of the period addressed these issues in accordance with the Islamic tradition, within a philosophical, symbolic, and aesthetic framework. Furthermore, considering that moral values are generally

¹ Bu makale Gaziantep Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalında Prof. Dr. Halil İbrahim Yakar’ın danışmanlığında Murad Canbolat tarafından hazırlanan “18. Yüzyıl Divan Edebiyatında Medeniyet Tasavvuru” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² This article is derived from the doctoral dissertation titled “The Conception of Civilization in 18th-Century Divan Literature,” prepared by Murad Canbolat under the supervision of Prof. Dr. Halil İbrahim Yakar at the Department of Turkish Language and Literature, Division of Old Turkish Literature, Gaziantep University.

* Dr. Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, muratcanbolat2012@gmail.com ORCID: 0000-0002-1771-3539

** Prof. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yakar@gantep.edu.tr ORCID: 0000-0001-9444-1496

---

timeless and universal, the views, solutions, and interpretations regarding the moral understanding of the period will provide a different approach to some moral problems of today.

Keywords: Classical Turkish Poetry, Morality, Moral Understanding.

Extended Summary

The 18th-century Ottoman period was a period of innovation and richness in culture and art. This period witnessed vibrant periods, particularly in social life, as well as in architecture, music, painting, and literature. The emergence of innovations in many areas, particularly during the so-called "Tulip Era," is noteworthy. These innovations and richness were also reflected in literature. During this period, literary artists expounded on the moral understanding of the period in special works and sections of their divans (divans) addressing morality. Drawing on these works of poets, the common moral understanding of this century will be examined under the headings of values.

The most prominent moral value in 18th-century Classical Turkish Literature is justice. Poets and statesmen of the period consistently emphasized the importance of justice. Justice must be ensured in many matters, from individual freedom to the survival of the state. Even Yusuf Has Hacib's famous work *Kutadgu Bilig* mentions and emphasizes the importance of justice. Artists of 18th-century Classical Turkish Literature brought the importance of justice to their poetry. Another moral value discussed by poets in 18th-century Classical Turkish Literature is humility. Humility means being humble. Its opposite is arrogance. Arrogance is a behavior considered inappropriate in Islam. Poets argue that arrogance should not be. It is particularly emphasized that those in positions of power should not be arrogant.

Meekness and fairness are another frequently discussed moral value. Those who are gentle with others are protected from the wrath of God. Furthermore, respecting elders and parents is a requirement of good morals. Disrespecting and disobeying parents is considered a major sin.

Another important value introduced by the poets of the period is charity. Poets believed that kindness is rewarded with kindness. Help and kindness should first be shown to neighbors. A person should let their neighbor know that their home is open. Supporting someone to achieve their goals is another aspect of helping.

People may face various challenges in life on the path to achieving their goals. Being patient in the face of these challenges is one way to achieve them. Patience is a characteristic of strong people. One must believe that every problem has a solution and be patient. In addition to being patient in the face of challenges, one must also express gratitude to God for blessings.

Even if a person is competent in their work, it is important to consult with Him when making decisions. Being open to consultation ensures sound decisions. Doing otherwise is selfish and a bad behavior.

Forgiveness, overcoming anger and forgiving the guilty, is another moral value. Those who do this earn God's praise.

The beginning of every endeavor is having a righteous character. A person can only achieve their goal by adhering to truth. It is impossible for someone who deviates from truth to achieve results in their work.

One of the traits that a person with moral values should avoid is lying. One should not resort to lying, even for exaggeration. Lying is an ugly act that creates distrust between people and is forbidden in Islam.

Keeping secrets is a consequence of trust between people. Someone who keeps secrets does not gossip. This protects a person from backbiting, one of the major sins in Islam.

Looking for people's shortcomings or pointing them out is not tolerated. Making fun of someone, even for humorous purposes, is not consistent with moral values. Even within the bounds of politeness, mocking someone leads to resentment and hatred between people.

Another bad habit is stinginess. Generosity, on the other hand, has always been a good behavior that captivates people's hearts. Generosity builds a person's reputation. Generous people are among those beloved by God.

Jealousy is a moral weakness. Historical stories reveal that this habit has existed in all periods and has caused much harm. The Prophet Muhamma, escribed the evil of jealousy: We should draw lessons from the stories of Cain and Abel, the sons of Adam, and the Prophet Joseph.

Not being inclined to the world means returning to one's true origins. Because the pleasures of this world are temporary and deceptive, one should not be inclined to it. The essential thing is to possess the richness of the heart. Being inclined to worldly possessions and becoming greedy undermines one's purpose. Avarice has always resulted in sorrow. A person who is content with what they have and is content attains blessings. Contentment is being content with what they have, without coveting others' wealth or inclining towards laziness.

Hypocrisy is another trait that is incompatible with good morals. Hypocrisy, especially in religious matters, is harmful. A person with religious morals must avoid hypocrisy and be sincere.

The good and bad traits explained regarding morality reflect the moral understanding of the time. The poets of the period developed a universal structure focused on religion and conscience.

Giriş

Ahlak kelimesi, Arapça “halk” (خلق) fiil kökünden türemiş olup “huluk” ifadesinin çoğuludur. “Halk” (خلق) fiili yaratmayı ifade etmekte olup “*bir şeyi henüz yok iken varlığa çıkarmak*” şeklinde tanımlanmaktadır (El-Ensari, 2005, s. 835). Ahlak kelimesi ise lügat manası itibariyle “*insanın yaratılıştta haiz olduğu veya terbiye ile ihtisal ettiği ahvâl-i rûhiyye ve kalbiyye, husâl, şemâil*” demektir (Sami, 2015, s. 36, 37). Bir başka tanıma göre ise ahlak, “*güzel huylar*” olarak tarif edilmiştir (Salâhî, 2019, s. 79).

İmam-ı Gazalî ise ahlakı şöyle tanımlar: “*Nefsin (ruhun) durumu ve şekil alması, maneviyatın hareketlerde hâkim olması, iyi fiillerin, düşüncelerin zorlamadan sudur etmesidir*” (Gazalî, 1996, s. 51).

Gazalî’ye göre ahlak, insandaki teşekkülüne göre güzel ahlak ve kötü ahlak olarak iki sınıfa ayrılır. Eğer insanın davranışları herhangi bir zorlama olmadan akla, mantığa ve şeriata uygun ise bu güzel ahlaktır. Öte yandan ortaya çıkan davranış yine herhangi bir zorlama olmadan çirkin ve şeriata muhalif ise bu haslete de kötü ahlak adı verilir (Gazalî, 1996, s. 51).

İnsanın dünyadaki varlığını temellendirip anlamlandıran ahlak hem metafizik hem de toplumsal ilkeler bütünüdür. Bu ilkelerin tesis edilip hayata geçirilmesi insanın özgür iradesiyle mümkündür. Zira özgürlüğün olmadığı yerde ahlaki sorumluluktan söz edilemez. Ayrıca söz konusu özgürlük, adaletin düzgün bir şekilde tesisi ile mümkündür. İyi-kötü ve doğru-yanlış anlayışının ortaya koyduğu tutum ve davranış kurallarını ifade eden ahlak, öncelikle bireylerin kendi vicdanlarında kabul etmeleri gereken değerlerdir. Bu aşamadan sonra devreye hukuk girer. Hukuk, bir otorite vasıtasıyla meşru ve bağlayıcı niteliği olan kuralların tamamıdır. Hukukun adil bir şekilde devamlılığını sağlayan otorite genellikle devlettir. Devlet ise bu gücünü milletten alarak milletin benimsediği değerler ve kurallar ile örtüşen hukuk kurallarını tanzim eder. Devletin asli vazifelerinden bir de bu kuralları adil ve şeffaf bir biçimde icra

etmektedir. Bu zaviyeden bakıldığında ahlakın adalet, hukuk ve devlet ile yakın bir ilişkisi söz konusudur (Kalın, 2022, s. 103-108).

Ahlak, felsefe ilmi için de önemli bir yer teşkil eden kavramlardan biri olarak karşımıza çıkar. Ahlak, felsefenin metafizik ve mantıkla birlikte en önemli sorun sahasıdır. Bu sorunu inceleyen ahlak felsefesi, kişinin hem şahsi hem de toplumsal hayatına taalluk eden yükümlülükleri, tavırları ve ilkeleri ortaya koyarak birtakım uygulama tarzlarını öngören bir felsefe dalı olarak karşımıza çıkar. Felsefe ilmine göre ahlak, evrensel ve insanşumûl bir yapıya sahiptir (Duralı, 2013, s. 89).

Ahlak her ne kadar evrensel bir yapıya sahip olsa da bazen kişiye göre iyi ve kötü anlayışı değişiklik gösterebilir. Bu durumda ahlak felsefesi, ideal ve iyi olan istikameti tespit ederek bu soruna çözüm bulmaya çalışır. Yani ahlak felsefesi, müşterek bir ahlaki temel oluşturarak akli vasıtalarla ideale ulaşma gayesine hizmet eder (Topçu, 2020, s. 152).

Ahlak kavramının felsefeyle olduğu gibi din ile de yakın bir ilişkisi söz konusudur. Ahlak ve din ortaya çıkışları ve amaçları yönüyle birbirinden ayrılmazlar. Bütün dinler ahlakı tesis etmek ve terakki ettirmek için çaba sarf etmişlerdir. Dinler, mensuplarının ruhi yönlerini ibadetler vasıtasıyla güçlendirir. Bu suretle ruhi yönü ziyadeleşen insan, ahlaki olarak olgunlaşmaktadır. Zira ahlaka mugayir kin, zulüm ve kıskançlık gibi duygular insandaki ruhun zayıflığından istifade ederek tezahür etmektedir. Yani din ve ahlak aslında birbirlerinin mütemmimi olarak değerlendirilebilir (Topçu, 2020, s. 35).

İslam ve ahlak bağlamında birçok kavramın olması ahlak ve İslam'ın ilişkisini ortaya koyan bir başka noktadır. İslami literatürde iyi huylara karşılık olarak "ahlak" ve "hulk" kelimelerinin yanında "hüsnu'l-huluk", "mehâsinü'l-ahlâk", "mekârimü'l-ahlâk", "el-ahlâku'l-hasene", "el-ahlâku'l-hamîde" gibi kavramlar kullanılmıştır. Kötü huylara karşılık ise "sûu'l-huluk", "el-ahlâku'z-zemîme", "el-ahlâku's-seyyie" gibi kavramlar kullanılmaktadır. Bu kavramların yanında bireysel ve sosyal hayata dair muhtelif uygun davranış biçimlerine ve görgü kurallarına karşılık olarak "edeb" ve "âdab" kelimelerinin de kullanıldığı görülmektedir (Çağrı, 1989, s. 1).

İslami hukuk kurallarına bakıldığında ahlaki tavsiyelerin yer aldığı görülmektedir. Müeyyidesi olan farz ve haramlar gibi emir ve yasakların yanında mendub ve müstahab olarak değerlendirilen bazı ahlaki tavsiyeler, insanın kemale ulaşip erdemli bir hayat sürmesini temin etmeyi amaçlamaktadır (Kalın, 2022, s. 111).

Mekke ve Medine şehirleri İslam dininin temellerinin atıldığı yerlerdir. Bu iki şehirden Mekke daha çok yasakların ortaya konulduğu yerdir. Mekke şehri şirke, zulme ve adaletsizliğe bir başkaldırı yeri iken Medine ise bu yanlışların yerine doğruların ikame edilip sistemin derinlik kazandığı bir mekân olarak karşımıza çıkar. Medine'de İslam ahlak esasları ile erdeme dayalı bir sistem geliştirilmiştir (Kalın, 2023, s. 285, 286).

İslam inancına göre ahlak, Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'e vahiy yoluyla bildirdiği hayat tarzı ve bu hayat tarzının arkasında bulunan düşünce dünyasıdır. Bu hayat tarzını Hz. Peygamber bizatihi yaşayarak insanlara numune olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in güzel bir ahlaka sahip olmasının yanında insanlar için bir numune-i imtisal olduğuna dair ayetler mevcuttur. Bu konu hakkında Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır:

Ey inananlar! And olsun ki, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Resulullah (Allah'ın Elçisi) en güzel örnektir" (Ahzâb, 21). Bir başka ayette ise "Şüphesiz sen büyük bir ahlaka sahibisindir" (Kalem, 4) buyrulmuştur. Öte yandan Kur'an-ı Kerim'deki "Bunlar Allah'ın yasalarıdır. Allah'a ve Peygamberine kim itaat ederse onu içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır, orada temellidirler, büyük kurtuluş budur" (Nisa,13) ve "De ki: 'Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin' Eğer yüz çevirirseniz, bilin ki o Peygamber, kendisine yükletilenden ve siz de kendinize yükletilenden sorumlusunuz. Eğer O'na itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz, Peygambere

düşen sadece apaçık tebliğdir. (Nur, 54) ayetleri ise Hz. Peygamber'e itaati emretmesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda İslam ahlakının en önemli iki kaynağı Kur'an-ı Kerim ve sünnet olarak karşımıza çıkar (Karaman, 2013, s. 42).

Ahlakın ortaya koyduğu kaideler aynı zamanda İslam dinin de temel kaynağı olan ayet ve hadislere dayanır. Şeri hükümler İslam ahlakının esaslarını belirlemiştir (Levend, 1964, s. 89).

Hz. Allah, Kur'an-ı Kerim'de "*Biz insanı en güzel şekilde yarattık.*" (Tin, 4) buyurarak insanın yaratılışındaki güzelliğe dikkat çekmiştir. Hz. Allah insanın yaratılışı hakkındaki bir başka ayette "*Rabbin meleklere: 'Ben, balçıktan, işlenebilen kara topraktan bir insan yaratacağım. Onu yapıp ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın' demişti.*" (Hicr, 28, 29) buyurarak insanın çamurdan yaratılması ile beşerî yönüne, ruha üflenen nefes ile ilahi yönüne dikkat çekmiştir. Bu durum insanın yaratılışındaki iki zıt veçheyi ortaya koymaktadır.

İnsan, ilahi yönü ile her ne kadar iyiye ve doğruya meyilli olsa da beşerî yönüyle de kötülüğe ve yanlış meyyaldır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim, insanın yanlış tercihler yapmasına mâni olup erdemli ve güzel ahlaklı bir hayat sürmesi için muhtelif ahlaki prensipler vazetmiştir. Kur'an-ı Kerim'in salt bir ahlak kitabı olmaması bakımından Kur'an-ı Kerim'deki ahlaki prensipler sistematik bir şekilde yer almaz. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'deki ahlaki hükümlerin bazılarında genel ifadeler ile hitap söz konusu iken bazı ayetlerde hitap, özel hükümler şeklindedir (Karaman, 2013, s. 42, 43).

İslam ahlakının bir diğer kaynağı olan sünnet; (Enfal, 24; Âl-i İmrân, 31; Haşr, 7; Fetih, 10) Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri ve tasdiklerinden ibarettir. Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerim'de genel çerçevesi çizilmiş ahlaki prensipleri insanlara uygulamalı olarak göstermiştir. Zira Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in yüce bir ahlaka sahip olduğunu ifade eder. (Kalem, 4). Bir başka ayette ise Hz. Peygamber, "üsve-i hasene" yani "güzel bir numune" olarak tasvir edilmiştir (Ahzâb, 21) (Karaman, 2013, s. 44-47).

İslam ahlakını tesis eden Hz. Muhammed'in (sav) "*Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.*" (Mâlik, 1996, s. 255) hadis-i şerifi, İslam'ın ahlaka verdiği ehemmiyeti anlamak adına dikkat çekicidir. Bu hadis-i şerif, İslam dininin nihai hedefinin güzel ahlak olduğunu açıkça göstermektedir. Hadisteki "tamamlama" ifadesinden Hz. Peygamber'den önce ahlak anlayışının mevcut fakat eksik olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Allah, İslam'dan önce beşeriyete göndermiş olduğu peygamberler ve kitaplar vasıtasıyla bazı ahlaki esasları tebliğ buyurmuştur. Tamamlanması veya teyiti gereken ahlaki esaslar ise son ilahi dinin peygamberi olan Hz. Muhammed (sav) ile ikmal edilmiştir. Tevhit inancı temeline dayalı bir ahlak anlayışını ortaya koyan Hz. Peygamber; bu ahlak anlayışını fiilleri, sözleri ve kabulleri ile tespit ve tayin etmiştir. Hatta Hz. Peygamber'in hayatı boyunca birçok farklı merhaleden geçmesi, Hz. Peygamber'in ahlakının ve hayat anlayışının farklı şartlardaki tezahürünü ortaya koymasını bakımından dikkat çekicidir. Hz. Peygamber, cemiyet içerisinde en zayıf bir fert olan yetim çocuktan devlet reisliğine kadar hayatın her safhasında bulunmuş ve tüm insanlığa yaşayışıyla güzel bir numune olmuştur. Yetimlikle başlayan bu safhalar içerisinde Hz. Peygamber; aile reisliği, arkadaşlık, tüccarlık, ordu komutanlığı ve devlet başkanlığı gibi birçok farklı mevki ve statüde bulunarak ideal olanı bizatihi ihdas etmiştir.

İslam ahlakının teşekkülüne kaynaklık eden bir diğer unsur ise örf, adet ve geleneklerdir. Örf, adet ve geleneklerde toplumların geçmişten beri süregelen ahlaki anlayışları da yer alır. İslam toplumlarında farklı kültür ve medeniyetlere bağlı muhtelif ahlak anlayışları olsa da bunların mahiyetleri aynıdır. Zira Kur'an ve sünnet, bazı ahlaki prensipleri insan hayatının dinamik yapısını göz önüne alarak genel bırakmıştır. Bu durum ise örf, adet ve geleneklerin dine mugayir olmayan farklı şekillerini ortaya çıkarmıştır (Karaman, 2013, s. 48, 49).

Ahlaka dair telif edilmiş eserler, İslam ahlakının diğer kaynakları arasında yer alır. Ahlaka dair yazılan manzum ve mensur eserler; İslam ahlakının tanımını, iyi ve kötünün ne demek olduğunu, ahlakın muhtevasını ve ahlakın gayesini ortaya koyarak bu konuya sistematik bir boyut kazandırır. Bu konuda telif edilen eserler, ahlakın ilmî bir mahiyet kazanmasına katkı sağlamıştır. Bu eserler; kelim kitapları, tasavvuf kitapları, ahlaka dair şiirler, kasideler ve divanlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Karaman, 2013, s. 50, 51).

Ahlaka dair telif edilen eserler incelendiğinde muhtelif ahlaki değerler görülür. Bunlar ana hatlarıyla adalet, tevazu, hilm, cömertlik, merhamet, yardımseverlik, hoşgörü, sabır ve tevekkül gibi başlıklarda iyi huylar olarak tasnif edilir. Buna mukabil yalancılık, kıskançlık, kibir, öfke ve iki yüzlülük gibi kavramlar ise menedilen kötü huylar arasında yer alır (Levend, 1964, s. 89).

Sabır, kanaat, tevekkül, adalet, cömertlik gibi ahlaki değerler; psikoloji ve sosyolojinin alanına girer. Ahlakın gayelerinden biri olan “tasfiye-i vicdan” ise tasavvufun konusudur. Bunun yanında ahlak kavramı, fikrî bir temeli olması bakımından edebiyat ile doğrudan ilgilidir. Ahlaki eserler; estetik, sanat ve üslup kaygısı bakımından edebiyat ilminin sınırlarına dahildir (Levend, 1964, s. 90, 91).

Divan şiirinde hayatın her merhalesini, insana dair faziletleri ve zafiyetleri, hayal ve tasavvurlar ile idealleri bulmak mümkündür. Divan şiiri, insan merkezli bir anlayışa sahip olduğundan insana dair fazilet ve güzellikleri tespit ederek bu tespitleri kendine has bir üslupla terennüm etmiştir. Divan Edebiyatı şairleri ele aldığı hakikatleri, İslam inancı çerçevesinde sanatsal bir usul ile aktarmaya çalışmışlardır (Haksever, 2025, s. 11).

Klasik Türk edebiyatında ahlak konusu sıkça işlenen konulardan biridir. Klasik Türk edebiyatında ahlaka dair yazılan eserler müstakil bir tür olarak gelişmiştir. İslam dinine dayalı ahlaki kuralları ve gelenekleri veciz sözlerle ifade ederek insanlara öğüt verme gayesini taşıyan eserlere pend-nâme veya nasihat-nâme denir. Nasihât-nâme/pend-nâme türünün kaynakları yine ahlaki eserlerin kaynaklarında olduğu gibi başta Kur’an-ı Kerim ve sünnettir. Bu türün diğer kaynakları arasında gelenek ve görenekler, atasözleri, sosyal hayat ve tarihi vakalar gösterilir (Keskin, 2015, s. 314).

Nasihat-nâme türündeki önemli eserler arasında Feridüddin Attâr’ın Pendnâmesi, Sâdi’nin Bostan ve Gülistan’ı, Nizâmî’nin Mahzenü’l-Esrâr’ı ve Beydebâ’nın Kelîle ve Dîmne’si, Yunus Emre’nin Risâletü’n Nushiye’si, Ahmed Fakih’in Çarh-nâme’si, Behiştî’nin Heşt-Bihişt’i, Kınalızâde Ali Çelebi’nin Ahlâk-ı Alâî’si, Nâbî’nin Hayriyye’si, Sümbülzâde Vehbî’nin Lütfiyye’si gösterilir.

Ahlaki Değerler

Her medeniyet, ait olduğu topluma kendine has bazı değerler ile ruh ve canlılık verir. Medeniyetlerin kurulmasında ve devam etmesinde toplumun özüne sirayet etmiş değerlerin olması bir zarurettir. Bu değerler medeniyetlerin hedeflerine, duygu dünyalarına ve davranışlarına yön veren unsurlardır. Dolayısıyla medeniyetlerin temeli aslında inanç ve inançlara bağlı gelişen ahlak anlayışları ile şekillenir (Sarıçam & Erşahin, 2022, s. 77).

18. yüzyıl ahlak anlayışını şekillendiren değerler; adaletli olmak, tevazu, hilm ve insaf, ana-babaya ve büyüklere tazim, yardımseverlik ve iyilik, sabır ve şükür, istişare, affedici olmak, doğruluk ve sözünde durmak, yalandan kaçınmak, sır saklamak, gıybet etmemek ve ayıp aramamak, alay etmemek ve istihzadan kaçınmak, cömertlik, haset etmemek, dünyaya meyletmemek, hırslı olmamak, kanaatkârlık, riyadan kaçınmak şeklindeki başlıklarla ele alınmıştır.

Adaletli Olmak

Tarih boyunca hükümdarların kanun ve nizamların üstündeki mutlak otoritesi, bir haksızlığı önleyen son tedbir mahiyetindeki bir güç olmuştur. Zira adalet ile otorite arasında yakın bir ilişki vardır. Birbirinin mütemmimi olan adalet ile otoritenin temini ise öncelikle hükümdarların adil yönetim anlayışları ile mümkün olur. Halkın maruz olduğu zulmü bertaraf etmek, güçlünün zayıfı ezmesine mâni olmak, halkın emniyetini temin etmek hükümdarların adil yönetiminin bir neticesidir (İnancık, 1993, s. 49).

Yûsuf Has Hâcib, Türk-İslam tarihinin ilk eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig’de devletin devamının şartlarından en önemlisinin adalet olduğu söyler. Esere göre devlet kurmak için halk ve ordu gereklidir. Halkın devamı ise zenginlikle sağlanır. Zenginlik ise adaletle elde edilir. Bu şartlardan biri olan adaletin yok olması durumunda devlet de yıkılmaya mahkûm olur:

bu él tutğuka köp er at sü kerek
 er at tutğuka neñ tawar tü kerek
 bu neñ alğuka bir kerek bay bodun
 bodun baylıkıña törü tüz kodun
 bularda biri kalsa törti kalur
 bu törti yéme kalsa beglik ulur (Yusuf Hâs Hâcib, Kutadgu Bilig, b. 2057-2059)

Türk-İslam tarihinde Kutadgu Bilig’te olduğu gibi birçok eserde adalet, en mühim değerlerden biri olarak görülmüştür. 18. yüzyıl klasik Türk edebiyatının önemli şair ve devlet adamlarından biri olan İzzet Ali Paşa da şiirlerinde adaletten bahseder. Aşağıdaki beyitte şair, devletin en üst kademesindeki otorite olan padişaha seslenerek ona yakışan en önemli davranışın adalet olduğunu söyler. Şair; padişaha adaletin elzem olduğunu hatırlatmış, iyilik ve güzelliğine yakışan en güzel hasletin insanlara karşı adil olmaktan geçtiğini ifade etmiştir. İzzet Ali Paşa, padişahın adaletle anılmasının padişah için çok güzel bir şöret olduğunu belirtir. Halkın nazarında her konuda örnek olması beklenen padişahın adalet hususunda hassasiyet göstermesi, silsile yoluyla devlet ricaliyle halka kadar aksedecektir. Yani İzzet Ali Paşa, padişahı adaletle davet ederek aslında tüm toplumu adaletle teşvik etmektedir:

Ey pâdişeh-i hüsn sana dâd gerekdir
 Nâm-âveri-i hüsn güzel ad gerekdir (İzzet Ali Paşa, G.24/1)

İzzet Ali Paşa, bir başka beytinde ise dünya hayatının zenginliğini ve güzelliğini ayağı üzengide olan bir insana teşbih eder. Şair, birinci mısradaki bu teşbihle dünyanın zenginliğinin sınırlı olduğunu hatırlatır. İkinci mısradaki ise “mazlumun ahı yerde kalmaz” manasındaki bir darb-ı meselle asıl anlatmak istediği konuyu ifade eder. Şaire göre kimseye zulmedilmemeli, haksızlıktan kaçınılmalıdır. Zira haksızlığa uğrayan mazlumun ahı, asla yerde kalmaz. Yapılan adaletsizlik ve zulüm mutlaka zalime ceza olarak geri döner:

Devlet-i pâ-be-rikâb-ı feleke aldanma
 Yerde kalmaz bu meseldir begim âh-ı mazlûm (İzzet Ali Paşa, G.94/4)

Sünbülzâde Vehbî, padişah mülkünün ülkesinin güvenli ve emniyetli olduğunu anlatır. İkinci mısradaki ise tüm devlet ricalinin adalet emrine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Padişahın adalet emrine uyulması durumunda ülkedeki herkesin can ve mal güvenliğinin sağlanmış olacağı ve bu vesile ile devletin daha refah olacağı vurgulanmıştır:

‘Aceb emn ü emândır hıtta-yı mülk-i hümayûnu
 ‘Adâlet emrine rabt eylemiş bil-cümle me’mûrı (Sünbülzâde Vehbî, K.14/9)

Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye isimli mesnevisinin aşağıdaki beytinde ise yine adaletten bahseder. Vehbî; adalet ve iyilik yaparak teşekkürle layık olmak gerektiğini ve dünyanın temiz, düzenli, bakımlı bir şekilde kullanılması ister. Şair, adaletli olmanın âlemin mamur olması ile alakasına dikkat çekerek adaletin birçok farklı alanda da amil bir rol üstlendiğini hatırlatmaktadır. Yani şaire göre adalet hem maddi hem de manevi düzenin tesisinde oldukça mühim bir yere sahiptir:

‘Adl ü ihsân ile meşkûr olagör

Yıkmayup ‘âlemi ma‘mûr olagör (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 773)

Adaletle alakalı bir başka beytinde ise Sünbülzâde Vehbî, adaletli davranan insanların yerinin cennet olduğunu dile getirir. Şair, inananların adaletli olmaları neticesinde onları büyük mükafatların beklediğini söyleyerek adalet kavramının önemini vurgulamıştır. Vehbî’ye göre dünyada fesatlık yaparak adaletten uzaklaşan insanların yeri, ahirette cehennem olacaktır:

Kâzî-i cennet sâhib-i dâd

Dûzaha togru gider ehl-i fesâd (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 775)

Fıtnat Hanım aşağıdaki beytinde adaletten bahseder. Yöneticilerin adaletli olması dünya hayatında herkesin menfaatine katkı sağlayacaktır. Öyle ki adaletin hâkim olduğu bir dünya, adeta cennet gibi bir yer haline gelir. Fıtnat Hanım, dünyayı cennete çeviren husususun adalet olduğuna dikkat çekerek adaletin insanın hayatı güzelleştirdiğini ifade eder:

Ferah leb-rîz idüp dünyâyı oldı nâm-ı gam nâ-bûd

Muhassal kalmadı aslâ cihânun farkı cennetle (Fıtnat Hanım, T.4/7)

Tevazu

Lügat manası itibariyle “alçak gönüllük gösterme” (Develioğlu, 2023, s. 1281) demek olan tevazu kelimesi, kibir kelimesinin zıttıdır. İslami kaynaklarda da sıkça geçen tevazu mefhumu, önemli bir insani değerdir. Güzel ahlakın da önemli bir değeri olan tevazu kavramı, Divan Edebiyatı sanatçıları tarafından sıkça işlenmiştir.

İzzet Ali Paşa bir beytinde hakirlik ve tok gözlülüğün her zaman övünülecek bir durum olduğunu ifade etmiştir. İzzet Ali Paşa, makam ve mevki sahibi itibarlı bir devlet adamıdır. Bu hususiyetine rağmen devlet iktidarının bir övünme vesilesi olmayacağını söylemiştir. Yani İzzet Ali Paşa için makamın vermiş olduğu büyüklüğün bir önemi yoktur. Asıl mühim olan alçak gönüllü olmaktır:

Züll ü istigna ile dâim mübâhât eylerim

İzz ü devlet mâye-bahş-ı iftihâr olmaz bana (İzzet Ali Paşa, G.2/2)

İzzet Ali Paşa, aşağıdaki beytinde ise kibirli olmanın zararlarından bahsettiği beytinde güzellik ve gençliğin geçiciliği ve mazlumun ahından bahseder. Sevgiliye seslenen şair, sevgilinin eşsiz güzelliğinin neticesinde oluşacak gururdan kaçınması gerektiğini ifade eder. Sevgili kibirden uzak durup tevazu sahibi olmalıdır. Zira yürekten söylenen ahlak sevgiliye zarar verebilir:

Hazer mağrûr-ı hüsn olma hazer ey şûh-ı pür-nahvet

Ki hengâm-ı seher te‘sîr-i âh-ı âteşin vardır (İzzet Ali Paşa, G 40/2)

(Ey kibirlenmiş, cilveli güzel! Sakın güzelliğinle gururlanma. Zira seher vakti edilen ateşli bir ahın tesiri olur.)

Aynı minvaldeki bir başka beytinde ise İzzet Ali Paşa, güzellik ve zarafetin bir gurur vesilesi olmaması gerektiğini dile getirir. Taze bir güle teşbih ettiği sevgiliye seslenen şair, sevgilinin güzelliğinin sonbaharda açan çiçek gibi olduğunu söyleyerek bu güzelliğin uzun

sürmeyeceğini hatırlatır. Güzellik ve zarafetin verdiği saadet, mutlaka bir gün nihayet bulacağından bu güzellik ile gururlanmak nafiledir:

Etme işküfteği-i rû-be-hazân ile gurur

Devlet-i hüsn ü bahâ ey gül-i ter çok sürmez (İzzet Ali Paşa, G.64/5)

Koca Râgıb Paşa, kişinin nefsin heveslerine karşı dikkatli olması gerektiğini hatırlatır. Burada tasavvufî bir yaklaşım vardır. Zira tasavvufta, nefis ve onun isteklerine karşı sürekli bir teyakkuz hali söz konusudur. Şair de gururun ve sabırsızlığın kişinin nefsinden kaynaklandığını söyleyerek bu konuya dikkat çekmiştir:

Cihâd-ı kâfir-i nefse nice harif olalım

Gurûr bizde dil-i nâ-sabûr bizdendir (Koca Râgıb Paşa G.41/5)

Sünbülzâde Vehbî ise tevazunun insanda devamlı bulunması gerektiğini ifade ederek yumuşak yüzlülüğün herkesin sahip olmak istediği bir huy olduğunu savunur:

Dâ'imâ halka tevâzu göster

Rûy-ı dil tavrını herkes ister (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 475)

Mütevazı olmak bir erdemdir ve bunun Hak nazarında bir mükafatı vardır. Sünbülzâde Vehbî aşağıdaki beytinde söz konusu mükafata değinir. Şaire göre Hz. Allah, kibirlenmeyip tevazu gösteren kullarının rütbesini, makamını ve değerini yükseltecektir:

Mütevâzı' olanın Rabb-i refî'

Rütbe vü kadrini eyler terfî' (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 476)

Kibir, her ne kadar kötü bir haslet olsa da bazı durumlarda gerekli olabilir. Eğer kibirlenen bir insana denk gelirse ona karşı kibirlenmek lazım gelir. Kibirlenen insanın karşısında tevazu göstermeyip kibirlenmek, şüphesiz sadaka vermek kadar güzel bir davranıştır:

Sana kibr eyleyene kibr itmek

Sadaka virme gibidir bî-şekk (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 482)

Hilm ve İnsaf

Hilm, lügat manası itibariyle “*Tabiat yavaşlığı, tabiatta yumuşaklık ve sabır u tahammül, hiddet ve gazabın aksı*” demektir (Sami, 2015, s. 465). Kişi hiddetli olduğu zaman nefesine sahip çıkarak hiddetini yenmesi büyük bir erdemdir. Yine cahile karşı merhamet göstermek, intikam alma kudretine sahip iken affedici olmak hilm sahibi insanlara mahsus güzel hasletlerdendir. Ancak hilm, her konuda yumuşak tabiatlı olmak değildir. Bu hususta ölçülü olmak gerekir (Akseki, 1972, s. 250).

Kuran-ı Kerim'deki “*Onlar bollukta ve darlıkta sarfederler, öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını affederler. Allah iyilik yapanları sever.*” (Âl-i İmrân,134) mealindeki ayet-i kerime ile hilmin sabrı, affediciliği ve iyiliği kapsayan geniş bir manası olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka ayet-i kerime ise “*Resûlüm, Sen afyolunu tut, başıyla, uygun olanı emret, bilgisizlere aldırış etme.*” (A'râf, 199) buyrularak hilmin sınırları tespit edilmiştir. Hilm ve yumuşak huyluluk Hz. Peygamber'in en dikkat çeken hasletlerinin başında gelir. Hz. Peygamber, İslamiyet'i kabul etmek için huzuruna gelen birine: “*Sende Allah'ın sevdiği iki özellik vardır: Yumuşak huyluluk ve ihtiyatkârlık*” buyurarak (Sofuğlu, 1988, s. 75) hilm ve yumuşak huyluluğu methetmiştir.

Ahlaki değerler konusunda önemli şiirler kaleme alan Sünbülzâde Vehbî, aşağıdaki beytinde ise yumuşak huylu ve insafî olmak gerektiğini vurgular. Zira şaire göre yumuşak huylu ve insafî olmak çok hayırlı bir ameldir. Vehbî, “İnsaf dinin yarısıdır” şeklindeki kelam-ı kibarı hatırlatarak bu konuya dikkat çekmiştir:

Çünkü insâf imiş nısfü' ddîn

Munsif ü mu'tedil ol hayra karîn (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 502)

Vehbî, öfkeli olmayıp yumuşak huylu olmak için gayret gösterilmesi gerektiğini söyler. Zira bu şekilde davranmak kişiyi Hz. Allah'ın gazabından korur:

Sıfat-ı hilme çalış olma gazûb

Hak seni kılmaya tâ kim magzûb (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 503)

Sünbülzâde Vehbî, her ne kadar yumuşak huylu olmanın önemli bir haslet olduğunu ifade etse de bu konuda ölçünün kaçırılmaması gerektiğini hatırlatır. Her konuda olduğu gibi yumuşak huylu olma konusunda da ifrat ve tefrite kaçmak yanlıştır. Şair, her şeyi kabul edip bir eşek gibi olmamak gerektiğini söyler:

Gerçi hilm oldı pesendîde-nümâ

Olmaya hilm-i himârî amma (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 504)

Ana-Babaya ve Büyüklere Tazim

Arapça kökenli bir kelime olan tazim; lügat itibariyle “büyütme, ağırlama, hürmet ve ikram etme” manalarına gelir (Sami, 2015, s. 1195). Kur'an-ı Kerim'de bu kelime daha çok Hz. Allah'a saygı ve onu yüceltmeye karşılık olarak kullanılırken hadis-i şeriflerde de tazim kelimesi saygı olarak geçmektedir (Çağrı, 2009, s. 211).

Ana-babaya hürmet konusunda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmuştur: “*Biz insana ana babasına güzel davranmasını emrettik.*” (Ankebut, 29/8).

Sünbülzâde Vehbî, büyüklere hürmet göstermek ve onlara saygı duymanın güzel bir davranış olduğundan bahseder. Şaire göre hürmeti hak edenlerin başında ise hocalar gelmektedir. Şair, hoca hakkının çok önemli olduğunu ve bu yüzden hocalara çok fazla saygı duyulması gerektiğini ifade etmiştir:

Hâcene eyle be-gâyet ta'zîm

Hakk-ı üstâd 'aceb emr-i 'azîm (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 66)

Vehbî'ye göre kişinin hocasına bağlılıkta kusur etmemesi, her türlü sıkıntıdan kurtulmaya bir vesiledir:

Kayd-ı mihnetden olur âzâde

Dâ'imâ kulluk iden üstâde (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 68)

Sünbülzâde Vehbî, hocasını memnun edip hayır duasını alan talebenin hem dünyada hem de ahirette muradına nail olacağını ifade eder. Şair, bir hocayı sadece ilim konusunda istifade edilecek bir merci olarak görmez:

Tâlibe hayr-du'â-yı üstâd

Dü-cihânda sebep-i neyl-i murâd (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 69)

Yaşlılara hususiyetle hürmet göstermek gerektiğini söyleyen Vehbî'ye göre bir ihtiyar görüldüğü zaman ona ikramda bulunulmalı, ihtiyaçları varsa temin edilmelidir:

Göricek pîrleri ikrâm it

İhtiyâcı var ise in'âm it (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 531)

Şair Vehbî, Hz. Allah'ın herkese bir gün mutlaka ihtiyarlık vereceğini hatırlatarak, ihtiyarlara çok saygı göstermek gerektiğini söyler:

Eyle pîrâna be-gâret tevkîr

Seni de pîr ide ol Rabb-i kadîr (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 540)

Sünbülzâde Vehbî, ebeveyne saygı, sevgi ve ikram göstermek gerektiğini söylerken bu hususta ifrat derecesinde olmak gerektiğini ifade eder. Vehbî ayrıca anne ve babaya karşı itaat edilmesini ve asla asi olunmamasını söyler. Zira ebeveyne asi olanlar büyük günah işlemiş olurlar:

Peder ü mâdere eyle ta'zîm

Ya'ni ifrâtle eyle tekrîm

El-hazer olmayasın ehl-i 'ukûk

Ki odur ekber-i erbâb-ı fusûk (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 541, 542)

Şair Vehbî, Kur'an-ı Kerim'de "*Onlara 'üf' bile demeyin*" mealindeki İsrâ suresinin 23. ayet-i kerimesini iktibas ederek ebeveynlere karşı en küçük bir tepki dahi gösterilmemesi gerektiğini açıklar. Ayrıca Vehbî'ye göre ebeveynlerin rızasını almak için daima çaba göstermek gerekir:

Öf dime başına ursa farzâ

Dâ'imâ eyleyegör celb-i rızâ (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 543)

Ebeveyne hürmet konusundaki bir başka beytinde Sünbülzâde Vehbî "*Cennet annelerin ayağı altındadır*" (Nesâî, 2001, s. 272) mealindeki hadis-i şerifi iktibas etmiştir:

Var imiş cennet-i a'lâ yerde

Ya'ni taht-ı kadem-i mâderde (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 544)

Şair Vehbî, "*Ana babanın evladına duası, peygamberin ümmetine duası gibidir, reddolmaz*"³ mealindeki hadis-i şerifi iktibas ederek anne ve babaya hürmet gösterip ana-babanın duasını almayı tavsiye eder:

Bilesin ed'ıye-i ümm ü ebi

Oldı mânende-i da'vât-ı Nebî (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 545)

Yardımseverlik ve İyilik

Yardımseverlik, yardımına muhtaç olan insanlara karşı gereken sorumluluğu yerine getirmektir. Bu yardım, ekonomik veya maddi açıdan olabileceği gibi fikri olarak da değerlendirilmelidir. (Saruhan, 2013, s. 209). İslam dini, yardımseverliğe büyük önem vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de "*Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.*" (Nahl, 90) mealindeki ayet-i kerime gibi insanlara yardım etmeyi emreden birçok ayet-i kerime mevcuttur.⁴ Yine İslam dinindeki zekât ve sadaka gibi ibadetler, İslam dininin yardımseverlik ve iyilik konusundaki hassasiyetini ortaya koymaktadır. Öte yandan Hz. Peygamber, sözleri ve fiilleri ile insanlara iyilik yapmayı teşvik ve tavsiye etmiştir.

Türk-İslam medeniyetinin en hususi ahlaki ilkelerinden biri olan yardımseverliği şiirine taşıyan Haşmet, insanlara yardım etmenin güzel bir haslet olduğunu anlatır. Şair, derdi olanların dertlerine derman olmak ve insanların haline göre davranmak gerektiğini söyler. Haşmet, insanların hem mevcut ruh hallerine hem de ihtiyaçlarına göre bir tutum geliştirmek gerektiğini ifade eder. Şaire göre yardımsever olunurken insanlara karşı hâkim bir üslupla mukteza-yı hale mutabık bir yol izlendiğinde yardımseverliğin lezzeti hissedilecektir:

Derde dermân olagör nabza göre şerbet ver

Tavr-ı üslûb-ı hakîm üzre halâvet bulasın (Haşmet, G.158/4)

³ Suyuti, el-Camiü's-Sagir, Numara: 4199

⁴ Diğer ayetler için bakınız: Âl-i İmrân sûresi, 104; Teğabün, 16; Bakara, 195; Bakara, 215

Kişi bu dünyada ne yaparsa onun karşılığını görür. İyilik yapan iyilikle karşılaşır, kötülük yapan ise kötülüğün karşılığını mutlaka görür. Kişi; kendi uhdesindeki, idaresindeki insanlara karşı gösterdiği merhamet kadar merhametle karşılaşır:

Ekdigin biçmedesin resm ü reh-i hâk budur

Sen de ma-dûnuna rahm eyle ki rahmet bulasın (Haşmet, G.158/2)

Seyyid Vehbî, kişinin hedeflerine ulaşması için başkalarının yardımına ihtiyaç duyabileceğini söyler. Bu durumu da okun kanatlarının yardımıyla menziline gitmesine benzeterek yardım konusunun önemine dikkatleri çeker:

Himmetle tayy-i menzil-i maksûd ider kişi

Yohsa varur mı nâvek-i bî-per nişâna dek (Seyyid Vehbî, G.139/6)

Sünbülzâde Vehbî, kişinin evinin kapısına set çekmemesi gerektiğini söyler. Yani komşulara yardım kapısının her zaman açık olması gerektiğini ifade eden şair, yardımseverliğin komşulardan başlaması gerektiğini savunur:

Sedd ü bedn eyleme bâb-ı dârı

Tâ ola cârına lütfun cârî (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 1027)

Sünbülzâde Vehbî, yardımseverlik hususunda özellikle yakın komşulara daha fazla cömertlik gösterilmesini ister. Bu ifade Kur'an-ı Kerim'de geçen "*Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla bakmayı emreder; hayasızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir.*" (Nahl, 90) mealindeki ayet-i kerimeyi hatırlatır:

Eyle câr-ı cenbe 'arz-ı hulus

Neşr idüp âb-ı mürüvvet mahsus (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 1028)

Sabır ve Şükür

Arapça kökenli bir kelime olan sabır, lügatte "*Başa gelen acıya karşı telâş ve meyusiyet göstermeyip dayanma, tahammül*" olarak tanımlanmıştır (Sami, 2015, s. 1017). Şükür ise "*görülen nimet ve ihsanın kadr ü kıymetini bilip sena ve dua ile neşretmektir*" (Salâhî, 2019, s. 87). Sabır, ahlaki erdemlere kaynaklık eden önemli bir haslettir. Bu haslet insana ruhi, ahlaki ve toplumsal açıdan birçok yarar sağlamaktadır. Sabra dayalı bir ahlak anlayışına sahip olmak; hayatın zorluklarına, musibetlerine ve bunalımlara karşı iradeyi koruyarak mutluluğa ve kurtuluşa ulaşmayı temin edebilmektedir (Önal, 2008, s. 466).

İslam dini de sabır konusuna büyük önem vermiştir. "Sabır" kelimesi ve bu kelimeden türetilen kelimeler, Kur'an-ı Kerim'de toplam 103 ayette geçmektedir. Bunlardan 60 tanesi Mekte'de nazil olurken geriye kalan 43 tanesi Medine'de nazil olmuştur (Abdübâki, 1984, s. 399). Bunlardan "*Sizi mutlaka biraz korku ve açlık ile; biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden noksanlaştırmak suretiyle imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele*" (Bakara, 155) mealindeki ayet-i kerime ile sabredenlerin mükafata nail olacakları ifade edilmiştir. Beyitlerde de sabır ve sabrın mükafatına dair birçok ifade geçmektedir.

İzzet Ali Paşa; sabırlı olmak konusuna değindiği aşağıdaki beytinde hedefine ulaşmayı arzulayan insanların derde, zillete ve sıkıntıya düşmesinin muhtemel olduğunu ifade etmiştir. Şaire göre bu zorluklar karşısında sabretmek gereklidir. Zorluklara sabredenler dünyada güzel sonuçlar alır, sabrın mükafatına nail olup amaçlarına ulaşırlar:

Sabr eyle derd ü zillete cüyâ-yı kâm isen

Yahşı olur felekde yamanın netîcesi (İzzet Ali Paşa, G.138/2)

Koca Râgıb Paşa sabır ve sebatan bahsettiği aşağıdaki beytinde hilkatı ve yaratılışı güzel, yüksek ve sağlam olanların kötü olaylar karşısında zorluk çekmeyeceğini ifade etmiştir.

Bu durumu geniş bir ovanın sel karşısında zarar görmemesine benzetir. Yani büyük insanlar zorluklara göğüs gerer ve sabrederek sorunların üstesinden gelmeyi başarır:

Olan hem-vâr-ı tînet ıztrâb itmez havâdisden
Ki hâmûn eylemez pâ-mâli-’i seyl-âbdan feryâd (Koca Râgıb Paşa, G.25/2)

Koca Râgıb Paşa, dünya malına tamah etmeyen, müsamahakâr, yumuşak mizaçlı ve mütevazî kişilere bu alemde bir zenginlik nasip olması durumunda onlara ancak sabır düşeceğini söyler:

Yürürse devlet-bahş-ı kalenderîye felek
Bizim de hissemize sabr-ı ârifâne düşer (Koca Râgıb Paşa, G.28/6)

Sünbülzâde Vehbî’ye göre sabır çok acıdır, sabırlı davranmak zordur. Ama yine de pek çok derdin de devasında sabır vardır. Bu sebeple sabırlı olmakta büyük faydalar vardır:

Sabrı a’lâ bilürüz telh ammâ
Yine olmaz mı niçe derde devâ (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 507)

Sünbülzâde Vehbî’ye göre mükâfatı çok büyük olan sabır eylemi her ne kadar zor ve acı olsa da bu konuda Hz. Allah’a sığınarak Hz. Allah’ın yardımını alan kişi için sabretmek daha kolay olacaktır:

Müşkil ammâ ki beşerde bu hisâl
Meger ikdâr ide Rabb-i müte’âl (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 509)

Hz. Allah’ın insanlara bahşettiği nimetlere karşı şükretmeyi faziletli bir amel olarak gören Sünbülzâde Vehbî, ihsan sahibi olan Hz. Allah’a karşı her zaman şükredici olmayı tavsiye eder:

Şükrin ifâ idegör Mevlânın
Kadrini anlayarak ihsânın (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 589)

Vehbî, şükretmenin nimetleri ziyadeleştirdiğini ancak nimete karşı şükürsüzlüğün ise lanete müstahak olduğunu söyler:

Şükr ider ni’meti gâyet efzûn
Kâfir-i ni’met olur pek mel’ûn (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 590)

Sabır ve şükür konusunda uzun izahatlar yapan Şair Vehbî’ye göre sadece mala ve zenginliğe şükür yeterli değildir. Hz. Allah’ın insanlara bahşettiği bir nimet olan sıhhatin de şükürü vardır. Sıhhatin şükürü, ibadet etmek ve hastalara karşı şefkat göstermektir:

Sıhhatin şükri ‘ibâdet itmek
Hastalar hâline şefkât itmek (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 595)

İstişare

İstişare, lügatte “*danışma, birinin rey ve mütalaasına müracaat*” (Sami, 2015, s. 545) manalarına gelmektedir. “*Müzakere mahalli, meclis*” (2015, s. 1149) manasına gelen “şûrâ” kelimesinden türeyen istişare terimi en kısa manası ile insanların bir hususta fikir alışverişinde bulunması olarak tanımlanabilir.

Sünbülzâde Vehbî, istişare etmenin öneminden bahsettiği aşağıdaki beytinde insanın kendi aklına güvenip istişareden uzak durmaması gerektiğini ifade etmiştir:

Lik pek ‘akla da magrûr olma
Meşveret eylemeden dûr olma (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 945)

Vehbî'ye göre kendi aklını beğenmek bencilliktir. Kendi aklını yeterli görerek hiç kimseden fikir almadan, kimseye danışmadan hareket edenler bu hayatta pişman olacaklardır:

Begenüp 'aklın olanlar hod-bîn

Kaldılar künc-i nedâmetde hazîn (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 946)

Kur'an-ı Kerim'in Âl-i İmrân suresinin 159. ayet-i kerimesinde geçen "*Onlarla müşavere et*" manasındaki ayet-i kerimeyi iktibas eden Şair Vehbî, bu ayetteki istişare emriyle Hz. Peygamber'in memur edildiğini ifade etmiştir:

Kalbi vahyile olan maşrık-ı nûr

Oldı "şâvirhüm" ile çün me'mûr (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 947)

Her konuda muhtelif fikirler ve yöntemler olabilir. Bir husustaki en doğru, en makul ve mantıklı fikir veya yöntemi bulmanın ancak istişare ile mümkün olduğunu belirten Şair Vehbî, bu görüşünü şu ifadelerle terennüm etmiştir:

Mütefâvit olur elbette 'ukûl

Meşveretle bilinir her ma'kûl (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 948)

İstişare etmekteki amaç güzel fikirlere ulaşarak bir konu hakkındaki en doğru yolu bulmaktır:

Meşveret cem'-i 'ukûl itmektir

Şartı da hakkı kabul itmektir (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 949)

İstişare her ne kadar önemli bir iş olsa da istişare yapılan kişilerin de seçimi bir o kadar önemlidir. İstişare yapılan kişiler güvenilir, tecrübeli ve mütedeyyin olmalıdır:

Müsteşârın olan ammâ ki emîn

Sâhib-i tecrübe vü sâhib-i dîn (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 950)

Affedici Olmak

Sözlükte "af" kelimesi "birinin suçundan geçme, kabahate bakamama, mazur tutma, mecbur etmemek, müstesna tutup dahil etmemek, azletmek, istifasını kabul etmek, bir mücrim hakkında hüküm lâ-yetagayyer halini aldıktan sonra cezayı ya külliyyen mahıf veya tahfif etme" şeklinde tanımlanır (Sami, 2015, s. 30).

18. yüzyılın önemli bir şairi ve devlet adamı olan Koca Râgıb Paşa aşağıdaki beytinde düşmanına karşı zafer kazanan birinin eline fırsat geçtiğinde düşmanından intikam almayı doğru bulmaz. Zira asıl yiğitlik, elinde fırsat olduğu halde intikam almamaktır. İstedikine ulaşamayan, mağlup olan, çaresiz kalan düşman karşısında intikam almayı onu affetmek bir fazilettir, hoşgörüdür:

Muzaffer vakt-i fırsatda 'adûdan intikâm almaz

Mürüvvet-mend olan nâ-kâmî-i düşmenle kâm almaz (Koca Râgıb Paşa, G.79/1)

Sünbülzâde Vehbî, kişinin hiddetini ve öfkesini yenerek birinin suçunu bağışlamasının güzelliğinden bahseder. Bu güzel davranışı gösterme büyüklüğünde bulunanlar, Hz. Allah'ın övgüsüne nail olacaklardır:

Kezm-i gayz ile dahi 'afv-ı cemîl

Oldı memdûh-ı Hudâvend-i celîl (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 508)

Vehbî, düşman ile mücadele etmeyi bırakıp sabır göstererek affedici olmanın çok güzel bir davranış olduğunu söyler:

Eyleyüp düşmen ile def'-i cedel

Sabr ile ‘afv idebilse ne güzel (Sünbülzâde Vehbî, Lütüfiyye, 515)

Affetmenin zorluğundan bahseden Vehbî’ye göre affetmek kolay bir davranış değildir. Bazen affetmek duygusu yerine intikam duygusu ağır basabilir:

Hâtıra ‘afvı getürmez gayret

İntikâm almaga eyler himmet (Sünbülzâde Vehbî, Lütüfiyye, 512)

Vehbî, her ne kadar affetmenin güzelliğini vurgulayıp affedici olmayı tavsiye etse de uygun imkanlar dahilinde alınan intikamın da ayrı bir lezzetinin olduğunu hatırlatır:

Lîk el virse muvâfık fırsat

İntikâm almada vardır lezzet (Sünbülzâde Vehbî, Lütüfiyye, 516)

Doğruluk, Sözünde Durmak

Doğruluk kelimesi lügatte “*düzlük, istikamet, gerçeklik, sıhhat, sıdk, dürüstî, hilsesizlik*” gibi manalara gelir (Sami, 2015, s. 266). İslami literatürde “sıdk” kelimesi kullanılır. Sıdk kelimesi “*hakikati konuşmak, gerçeğe uygun bilgi vermek, dürüst ve güvenilir olmak, vaadine sadakat göstermek*” manalarında mastar olarak kullanılır. İsim olarak ise “*hakikati ifade eden, gerçeğe uygun olan söz, doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik*” gibi manalara gelir. Sıdk, sözün gerçeğe uygun olmasının yanında sözü söyleyenin zihnine de uygun olmalıdır. Aksi halde bu yalana girer (Çağrııcı, 2009, s. 98).

Doğruluk insanın her alanda samimi olma halidir. Kişinin inancında, sözünde, ticaretinde, her türlü fillerinde âdil, hakkı gözeten ve dürüst olması doğruluğun bir neticesidir (Karagöz, 2010, s. 127).

Dönemin önemli bir devlet adamı ve şairi olan İzzet Ali Paşa, aşağıdaki beytinde doğruluktan bahseder. Şaire göre ayağı aksak olan biri koşuda başarılı olamaz. Benzer şekilde eğri giden bir ok da menzilin asla bulamaz. İzzet Ali Paşa, bu iki örneği doğru olmayan insana teşbih ederek doğru olmayan insanın amacına ulaşamayacağını söyler:

Leng olan pûyegeh-i nâmda menzil alamaz

Tîr-i kec-rev hedef-i kâmda menzil alamaz (İzzet Ali Paşa, G.71/1)

Koca Râgıb Paşa’ya göre bir insanda bulunan yanlışlar yaptığı işe sirayet eder. Eğer bir insan işini doğru yapmıyorsa o insanın kişiliğinde de bir bozukluk var demektir. Bu durumu şair kırık bir aynaya benzetir. Nasıl ki kırık bir aynanın yansıması kırık olursa doğru ve dürüst olmayan bir insanın yaptığı iş de bozuk olacaktır:

Kendî ‘aybından olur rûy-nümâ ‘ayb-kesân

Olsa âyine şikeste olur endâm şikest (Koca Râgıb Paşa, G.18/3)

Seyyid Vehbî ise doğru olmak hakkında görüşlerini aktardığı beytinde doğru olmayan birinin çok gayretli olsa bile amacına ulaşmayacağından bahseder. Seyyid Vehbî’ye göre eğri bir ok, bin tane kanada sahip olsa da hedefine asla varamaz. Yani bir işte doğruluk ve dürüstlük olmadan o işten netice almak mümkün değildir:

Nâ-müstakîm sa’y ile irmez murâdına

Bin bâli olsa menzile kec tîr varamaz (Seyyid Vehbî, G.97/4)

Yalandan Kaçınmak

Lügat manası olarak “*asılsız söz veya iş, gerçek zıddı, kizb, dürûğ*” (Sami, 2015, s. 1320) manalarına gelen yalan kelimesinin aslı “yalgan”dır. Hemen hemen bütün kültür ve medeniyetlerde kötü bir huy olarak görülen yalan söylemek, Türk-İslam medeniyetinde de menedilen ve hoş görülme-yen kötü bir alışkanlıktır.

Yalan bir aldatmadır. Yalanın olduğu yerde sorunlar ortaya çıkmaya başlar. Yalan toplumlarda güven ortamını yok eder ve toplumsal düzen bozulur. Yalanlar gizli kalmaz. En kötü yalan ise yalan yere şahitlik yaparak yemin etmektir. Bu fiil, İslam dinine göre büyük günahlardan biridir. Ruhi bir hastalığın sonucu olan yalan söyleme alışkanlığından her insanın kurtulması elzemdir. Zira yalanda felaket, doğrudan ise selamet vardır (Akseki, 1972, s. 244).

Sünbülzâde Vehbî, ahlaki zafiyetlerden biri olan yalan konusunda oldukça hassastır. Her işte kusur ve noksanlık aramak, zarafette aşırıya kaçıp samimiyezsizlik göstermek ve en önemlisi yalan ve yanlış sözler konuşmak Vehbî'ye göre tasvip edilmez hususlardandır:

Harf-gir olma zarâfet satma

Sözine kizb ü dürûgi katma (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 391)

Şairler şiir yazarken bazen mübalağa yaparak yalana kaçabilmektedir. Şair Vehbî, bu suretteki yalanı da doğru bulmaz. Vehbî, şairlerin hakikate erişmek için doğru yollardan şaşmayıp, yalanlara ve yanlışlara tevessül etmemeleri gerektiğini ifade eder:

Şâ'ir olsan da yalandan hazer it

Togru yoldan reh-i sıdkla güzer it (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 392)

Sünbülzâde Vehbî, beytinde yalanı bir yılanla teşbih etmiştir. Yalan da bir yılanın ağzından zehir saçması gibi söyleyenin ağzından zehirle çıkar. Hatta yılanla yalanın yazılışları dahi aynı olması tesadüf değildir:

Dehen-i kâzib olur zehr-efşân

Birdir imlâda yalan ile yılan (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 393)

Sünbülzâde Vehbî, meşhur bir kibar-ı kalam olan “Yalancının evi yanmış kimse inanmamış” sözüne atıfta bulunarak yalan konusundaki uyarılarda bulunur:

Âteşe yansa da beyt-i kezzâb

İnanup kimse götürmez ana âb (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 394)

Yalancılık, günah işleyen kötü insanların bir sıfatıdır. Doğruluk ise kurtuluşa vesile olan güzel bir haslettir. Bu sebeple kişinin tercihi her zaman doğruluktan yana olmalıdır:

Mürtekib hasletidir öyle sıfât

Sıdk olur vâsıta-i fevz ü necât (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 395)

Sır Saklamak

Sır, lügatte “gizli tutulan, kimseye söylenmeyen şey” demektir (Develioğlu, 2023, s. 1109). Sır saklayan kişiye ketum denir. Ketum olmak sırrı ifşa etmeyerek emin olmak ve ahdini ifşa etmemek manasına gelir. İslamiyet'e göre önemli bir ahlaki vazife olan sır saklamak hem ferdî hem de toplumsal sırları ifşa etmemek demektir (Karabulut, 1988, s. 199).

Sünbülzâde Vehbî, aşağıdaki beytinde sır saklamanın önemine değinir. Şair henüz açmamış bir gül goncasını hatırlatır. Nasıl ki o gonca açılmayıp içindekilerini saklıyorsa bir insanda gonca gibi olmalı, içindekileri açığa vurmamalı, kimseye göstermemelidir. Yani insan sır tutmalıdır. Gül ise içindekileri açığa çıkarır. Vehbî, insanın gül gibi olmasını tavsiye etmez:

Gonceveş râzını sakla meknûn

Gül gibi itme sakın keşf-i derûn (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 931)

Kimseye sır paylaşılmaması gerektiğini söyleyen Sünbülzâde Vehbî, dostlara dahi sır vermenin doğru olmadığını ifade eder. Dostlar bile yeri geldiğinde çatlamış bir şişeden suyun sızdığı gibi paylaşılan sırları ifşa edebilir:

Çıtladır sırrını halka ahbâb

Dökilür şîşe-i işkededen âb (Sünbülzâde Vehbî, Lütifiye, 932)

Vehbî, yukarıda açıkladığı sebeplerden ötürü sıkı ağızlı olmayı tavsiye eder. Şaire göre aslında bu zor bir davranıştır. İnsanın bu zorluğa rağmen sır saklama konusunda hassasiyet göstermesinde oldukça yarar vardır:

Çalışup sen olagör merd-i ketûm

Sakla esrârını halkın mektûm (Sünbülzâde Vehbî, Lütifiye, 933)

Sünbülzâde Vehbî'ye göre sır vermemek kadar kişinin kendisine emanet edilen bir sırrı saklaması da büyük önem arz eder. Zira bir kişinin kendisine verilen sırrı ifşa etmesi ayıptır. Ar sahibi kişiler bu yanlışla asla yapmazlar:

'Aybdır âdeme keşf-i esrâr

İrtikâb itmez anı sâhib-i 'âr (Sünbülzâde Vehbî, Lütifiye, 934)

Gıybet Etmemek ve Ayıp Aramamak

Gıybet lügatte *“birinin gıyabında aleyhinde söz söyleme, çekiştirme, fasl ve mezemmet”* manalarına gelir (Sami, 2015, s. 387). İslam ıstılahında ise gıybet, birinin arkasından onun hoşlanmayacağı şeyleri söylemektir. Kişinin fiziki özelliklerinden ahlakına kadar her türlü menfi konuşma gıybet girer (Akseki, 1972, s. 244).

Gıybetin aksi ise kişinin noksanlarını konuşmayıp o noksanları örtmektir. İslam literatüründe setr-i uyub olarak geçen bu kavram, güzel ahlakın cüzlerinden biri olarak ifade edilmiştir. Her Müslümanın vazifesi başkalarının ayıbını, kusurunu araştırmamak ve bu kusuru görse bile onu ifşa etmemektir (Karabulut, 1988, s. 204).

Sünbülzâde Vehbî, bir kimseyi kınayıp onun aleyhinde konuşmayı asla tasvip etmez. Ayrıca birilerinin aleyhinde konuşmayı alışkanlık haline getirenlerle de asla dost olmamak gerektiğini belirtir:

Kimseyi fasl ü mezemmet itme

Ehl-i gıybet ile ülfet itme (Sünbülzâde Vehbî, Lütifiye, 418)

Vehbî'ye göre başkasının aleyhinde konuşan kişiliği bozuk insanlar, imkân bulduklarında yanlarındaki dostlarını dahi zemmetmekten geri durmazlar:

Gayrının zemmin iden şahs-ı denî

Bil ki medh eylemez elbette seni (Sünbülzâde Vehbî, Lütifiye, 419)

Gıybet edenlerden ve gıybet edilen ortamlardan uzak durmak gerektiğini ifade eden Sünbülzâde Vehbî'ye göre bu uzak durmanın bir sebebi iftiradır. Zira gıybet edenler söyledikleri sözleri inkâr edip yanındakilerini itham edebilirler:

Hazer it kim o makule nekbet

Kendü kavlin sana eyler nisbet (Sünbülzâde Vehbî, Lütifiye, 420)

Ayıp aramak kulun işi değildir. Zira kimde ne kusur varsa hepsini bilen sadece Allah'tır:

Olma câsus-ı 'uyûb-ı 'âlem

Herkesin hâline Allah a'lem (Sünbülzâde Vehbî, Lütifiye, 496)

Eğer birini ayıplarsan o ayıpladığın noksanlık bir gün seni bulur:

El-hazer kimseyi kılma ta'yîb

Gelmesün başına ol 'ayb-ı 'acîb (Sünbülzâde Vehbî, Lütifiye, 497)

Azası eksik olan birine asla gülünmez. Aksi halde gülünen kusur gülenin başına gelebilir:

Kılma noksân-ı vücuda hande

Yohsa ma'yûb olursun sen de (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 498)

Hakikat ehli insanlar başkalarının ayıplarını görmezler. Onlar sadece kendi ayıplarıyla ilgilenirler:

'Ayb-ı diğerden idüb gazz-ı basar

Kendü 'aybın görür erbâb-ı nazar (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 499)

Sünbülzâde Vehbî'nin uygun görmediği sadece şahısların dedikodusu değildir. O, aynı zamanda devletle alakalı konuların da konuşulmasını istemez. Hatta şaire göre bir mecliste devlet hakkında konuşulursa o dedikodu hemen engellenmelidir:

Devlete dâ'ir açılsa sohbet

Men'ine eyle ol sâ'at gayret (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 426)

Alay Etmemek ve İstihzadan Kaçınmak

İstihza; lügat manası itibariyle “*eğlenme, eğlenceye alma, zevklenme*” manalarına gelir (Sami, 2015, s. 541). İstihza kelimesine benzer manaya gelen “suhriyye” ve “şaka” manasına gelen “hezl” kelimeleri de bu manalarda kullanılmaktadır. “Hezl” kelimesi daha çok alay etme ve küçük düşürme manalarında kullanılmaktadır (Çağrı, 2001, s. 347).

Sünbülzâde Vehbî, insanlarla alay etmeyi uygun görmez. Zira Hz. Allah'ın yarattığı insan hiçbir surette alaya müstahak değildir:

Kimseyi itme sakın istihzâ

Görme Hakkın kulunu hezle sezâ (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 412)

Sünbülzâde Vehbî, her ne kadar alay etmeyi uygun görmese de nezaket sınırları çerçevesinde mizah yapmakta bir beis görmez. Yine de bu tarz bir mizahı silah olarak kullanmak hoş olmaz:

Hübdur gerçi letâfetle mizâh

Olmaya lik mü'eddî-i silâh (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 413)

Sünbülzâde Vehbî, nezaket sınırlarında kalarak yapılan mizahı uygun görse de yine de alay ve şakanın dostlar arasında mutsuzluğa ve kine sebep olabileceğini hatırlatır:

Görmüşüz olduğımı hezl ü şakâ

Asdikâya sebep-i bugz u şekâ (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 414)

Cömertlik

Cömertlik lügatlerde “*eli açıklık, sehâvet, cûd*” olarak tanımlanır (Sami, 2015, s. 187). Cömertlik Türk-İslam medeniyetinin en temel değerlerinden biridir.

Koca Râgıb Paşa, cömertliği vurguladığı aşağıdaki beytinde, şeyhlerin tekkelerinin iâşesinden misal verir. Koca Râgıb Paşa'ya göre şeyhler, tekke ve tarikatlarının iâşesini kerametleriyle sağlamazlar. Tekke giderleri ancak cömert insanların tasaddukta bulunmalarıyla temin edilir. Yani cömertlik, tekkelerin hizmetlerini ifa etmesine vesile olan çok önemli bir haslettir:

Sanma kim dâ'ire-'i şeyhi kerâmetle döner

Ehl-i cûd eylediği feyz-i semâhatle döner (Koca Râgıb Paşa, G.32/1)

Sünbülzâde Vehbî de cömertliğin zıddı olan cimrilik hususuna değinmiştir. Beyitte süflilik olarak tanımladığı cimriliğin bayağı ve aşağılık bir haslet olduğunu söyler. Bu sebeplerle cimrilikten uzak durup cömert olmak gerektiğini vurgulamıştır:

İhtirâz eyleyegör hissetden

Kendüni kurtar o süfliyyetden (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 617)

Sünbülzâde Vehbî, ikramda bulunan cömert insanların hep iyi namla anılacağını söyler:

Nik-nâm olmadadır merd-i kerîm

Müttehem hisset ile şahs-ı le'im (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 618)

Sünbülzâde Vehbî, aşağıdaki beytinde Arap toplumunda cömertliği ile maruf olan Hâtem el-Tâî ismindeki bir zata telmihte bulunmuştur. Hâtem el-Tâî gibi cömert insanların sonsuza kadar yaşayacağını ifade eden şair, cömertliğin unutulmayacak bir şanınin olduğundan bahseder:

Zindedir tâ-be-ebed ehl-i kerem

Dahi tayy olmadı nâm-ı Hâtem (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 619)

Sünbülzâde Vehbî, insanlara karşı cömert davranıp ikramda bulunmanın insanların kalplerini cezbedeceğine inanır. Ayrıca cömertlerin Hz. Allah'ın katında sevilenlerden olacağını belirtir:

Sâhib-i in'âm ider celb-i kulûb

Hem olur nezd-i Hudâda mahbûb (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 621)

Cömert ve eli açık olup insanlara ikramda bulunmanın kişiye kıymet ve itibar katacağını söyleyen Sünbülzâde Vehbî, cömert insanların halka şirin gözüktüğünü ifade etmiştir:

Sebeb-i 'izzet olur cûd u 'atâ

Halka şirin görünür ehl-i sehâ (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 622)

Cömertliğin aksine cimri kişiler, çok talihsizdirler ve halk nezdinde hiçbir itibarları yoktur:

Ehl-i hisset hele pek nekbet olur

Halk içinde katı bî-kıymet olur (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 626)

Cömertlik hakkında bütün bu müspet açıklamaların yanında Sünbülzâde Vehbî, cömertlikte bir kıstas belirlemiştir. Şaire göre cömertlik demek savurganlık demek değildir. Cömert kişi aynı zamanda tutumlu olmalıdır. Yani cömertliğin ölçüsü savurganlık yapmadan malını harcayabilmektir. Cömertler, sefih insanlar gibi malını zayi edip israfa bulunamazlar:

İktisâd üzre gerek ya'ni sehâ

Olmaya vâsıl-ı tavr-ı süfehâ (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 641)

Haset Etmemek

Haset lügatlerde “başkasının nail olduğu nimet, servet, ikbalin zevalini veyahut kendine intikalini istemek” olarak tanımlanır (Salâhî, 2019, s. 253). 18. yy. klasik Türk edebiyatı şairleri de kötü bir haslet olan kıskançlığı şairlerine taşıyarak bu konuda ikazlarda bulunmuşlardır.

Dönemin şairlerinden Sünbülzâde Vehbî, başkasının malına haset etmemek gerektiğini söyler. Zira haset edilmediği takdirde hiçbir şeye muhtaç olmayan ve ihtiyaçları giderecek merci olan Hz. Allah, kullarına nimetler bahşedecektir:

Kimsenin ni'metine itme hased

Ki seni mün'im ide Rabb-i samed (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 519)

Sünbülzâde Vehbî, hasetin kötülüğünün geçmişte çokça tecrübe edildiğini söyler. Vehbî'ye göre haset, akrabalar arasında daha şiddetli olarak ortaya çıkar:

Tecrübe eylemişüz 'âlemde

Var bu haslet ki benî-âdemde

Birbirine hasedi zâhirdir

Akrabâda hele pek bâhirdir (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 549, 550)

Sünbülzâde Vehbî, Hz. Adem'in oğullarından Kabil'in kardeşi Habil'e olan hasetini örnek gösterir:

Bu sözümler sanma tehî a'lâ bil

Bellüdüdür vak'a-i Kâbil Hâbil (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 551)

Akrabanın hasedinin meşhur olduğunu ifade eden Sünbülzâde Vehbî, bilinçli insanların akrabalara karşı dikkatli olduklarını anlatır:

Akrabânın hasedidir meşhur

Hısımlı hasmı bilür ehl-i şu'ûr (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye 552)

Sünbülzâde Vehbî'ye göre akrabanın merhametlisi ve samimi olanı pek az bulunur:

Müşfik ü muhlisi nâdir bulunur

Bin içinde ya bir bulunur (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 556)

Sünbülzâde Vehbî, akrabaların hasedine bir örnek olarak Hz. Yusuf peygamberi gösterir. Hz. Yusuf kardeşlerinin kıskançlığına maruz kalmıştır. Vehbî; Hz. Yakup'un, oğlu Hz. Yusuf'a kardeşlerine güvenmemesi konusunda nasihatlerde bulunduğunu hatırlatır:

Yûsufa nush-ı pederdir ki hemîn

Dâderinden hele sen olma emîn (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 558)

Dünyaya Meyletmemek

Koca Râgıb Paşa, dünyaya bağlanmayı doğru bulmaz. Zira dünya, gidenin geri gelmediği bir yerdir. Şaire göre dünya iyi olsaydı ölen insanlar geri dönerlerdi. Öte yandan şairin yokluk ülkesi diye ifade ettiği ahiret, rahat bir âleme benzetilmiştir:

Bir giden bir dahi gelmez ne 'aceb hikmetdir

'Âlem-i râhata benzer gibi iklim-i 'adem (Koca Râgıb Paşa, G.115/6)

Koca Râgıb Paşa, bu dünyanın tuzak ve aldatmacalarına, süs ve güzelliğine asla gönül vermez, hayran olmaz. Ayrıca Koca Râgıb Paşa dünyayı bir kadına benzeterek kadın düşkünü olmadığını ifade etmiştir:

Biz cihânun hiyel ü nakşına meftûn degiliz

Bilirüz meger zeni hâsılı bahtûn değiliz (Koca Râgıb Paşa, G.77/1)

Koca Râgıb Paşa, bu dünyada rahat ve huzur bulamadığından bahseder. Ayrıca Râgıb Paşa, arzu ettiği güzel günlerin tekrar geri dönmeyeceğini düşünür:

Devr-i felekde râhat u ârâmı görmedik

Bir vefk-ı kâm-kerdeşi eyyâm görmedik (Koca Râgıb Paşa, G.101/1)

Koca Râgıb Paşa dünyalık süs ve ziynetlerin bir öneminin olmadığını düşünür. İnsanın süslenmesi ve ziynet eşyalarına değer vermesi faydasızdır. Şaire göre insan, yaratıldığı surette görünmelidir. Koca Râgıb Paşa, aynanın nesnelere iyi yansıtması için öz, sade ve temiz olması gerektiğini bilir. Bu yönüyle insanı aynaya teşbih eden Râgıb Paşa, insanın da sadelik ile özünü koruyarak aslından uzaklaşmamasını tavsiye eder:

Âdemde ne pîrâye ne zîver ister

Mahlûk itdiği sûrete mazhar ister

Bî-fâ‘idedir zînet ü ârâyiş-i zâhir

Bak âyineye safvet ü cevher ister (Koca Râgıb Paşa, Mukatta‘ât, 1)

Seyyid Vehbî, dünyayı baştan başa zamanın zehrinin lezzetiyle dolu olduğunu ifade ederek dünyaya çokça meyletmenin doğru olmadığını dile getirir. Şaire göre dünyada lezzetli olan şey, şekerli şişelerinden ibarettir:

Cehan ser-cümle kâm-âlây-ı zehr-i kahr-i dehr olmuş

Halâvet-âşinâ yok şişe-i kannâddan gayrı (Seyyid Vehbî, G.257/3)

Koca Râgıb Paşa, eski bir gök kubbe olarak nitelediği bu dünyayı, hikmetlerle dolu dükkâna teşbih eder. Şaire göre bu hikmet dükkânında her şey bulunur ama dertlere deva asla bulunmaz. Bu sebeple dünyada keder bitmeyeceğinden bu hayata değer vermek lüzumsuzdur:

Turfe dükkân-ı hikemdir bu kühen tâk-ı felek

Ne ararsan bulunur derde devâdan gayrı (Koca Râgıb Paşa, G.166/2)

Sünbülzâde Vehbî’nin mal ile ilmi mukayese ettiği aşağıdaki iki beyitte Hz. Ali’nin mal ile ilmi kıyaslayan meşhur sözünden ilham almış olması muhtemel görünmektedir (Güfta, 2002, s. 86). Zira bu sözler, Hz. Ali’nin ifadeleri ile çok fazla benzerlik taşımaktadır.

Hazret-i Ali, Kümeyl’e hitap ederek: ‘Ey Kümeyl, ilim mâldan hayırlıdır. Çünkü malı sen koruyacaksın fakat ilim seni korur. İlim hâkim, mâl mahkûmdur. Mâl sarf etmekle azalır, ilim sarfiyatla çoğalır.’ buyurmuştur. (Gazâli, 1102, s. 23).

Sünbülzâde Vehbî, Hz. Ali gibi mal ve ilmi eşit görmez. Vehbî, ilim sahibi olmayı mal-mülk sahibi olmaktan daha faziletli görür. Vehbî, mala rağbet ederek dünyevi arzulara aldanmamak gerektiğine inanır:

Mâl ile ‘ilmi müsâvî sanma

Mâla rağbetle varup aldanma (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 47)

Aşağıdaki beyitte Sünbülzâde Vehbî, Hz. Ali’nin yukarıdaki sözüne atıfta bulunur. Şaire göre mal, ilim gibi değildir. Malın düşmanı çoktur, ilmin ise düşmanı bulunmaz. Bu yüzden mal için yol kesilip o mala sahip olmak isteyenler olacaktır:

Mâl bir nesne ki çok düşmeni var

Yolumu bekleyici reh-zeni var (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 49)

Şaire göre insanın gönlü zengin olmalıdır. Eğer insanın gönlü zengin olmazsa malı onu asla zengin edemez. Yani malın çokluğu kişiyi zengin etmek için yeterli değildir:

Mâl ise âdemi itmez ignâ

Evvelâ gelmeyecek kalbe gnâ (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 624)

Hırslı Olmamak

Hırs lügatte “*öfke, azgınlık, sonsuz istek*” demektir (Kanar, 2012, s. 423). Hırs, kişide çok yoğun ve sürekli bir arzu hissi uyandıran ayrıca kişinin psikolojik hayatını etkileyen ahlaki bir kavramdır. Hırs kişinin herhangi bir konudaki şiddetli, karakteristik ve sürekli olarak ortaya çıkan, değişmeyen heyecan ve ilgisidir (Hökelekli, 2006, s. 777).

18. yüzyıl klasik Türk edebiyatı sanatçıları hırs konusuna değinerek bu hasletin insanlara ve topluma verdiği zararları anlatmışlardır. Bu şairlerden biri olan Sünbülzâde Vehbî, devlet adamlarının bile hırsın esiri olabileceğini söyler. Cihanın hâkimi mesabesinde olan üst düzey devlet adamlarının nimetlerle dolu hayatları vardır. Buna rağmen devlet ricalindeki hırsı görenler onları nasipsiz, sermayesi olmayan ve mahrum bir insan sanabilir:

Müstagrak iken ni‘metine şâh-ı cihânın

Hırs ile sanırsın yine bî-vâye vü mâye (Sünbülzâde Vehbî, Terci-i Bend, 6/5)

Sünbülzâde Vehbî, gözünü hırs bürümüş olanları sadece toprağın doyuracağını ifade ederek hırslı kişilerin ölümle birlikte hırslarının son bulacağını söyler. Şaire göre hırsın kirini ancak ölüm temizler:

Çeşm-i hırsı toyurur hâk ancak

Mevt ider çirkin anın pâk ancak (Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye, 625)

Haşmet ise hırsa aşına olanın maksadından uzaklaşacağını ifade eder. Yani hırs, insanı amacına erdirtmez. Diğer taraftan amacı için çalışan kimsede asla hırs olmaz:

Koymaz tehâlük ülfet-i neyl-i merâma yer

Bigânedir makâsîdına âşinâ-yı hırs (Haşmet, G.124/2)

Hırsın amaca erişmeyi zorlaştırdığını anlatmaya devam eden Haşmet, hırsın gücünün maksada galip geldiğine inanır. Şair, insanda çok fazla hırs olduğu zaman arzunun yok olacağını düşünür. Yani şair, hırsın bir emeli gerçekleştirmek üzere ortaya çıkmasına karşıdır. Bir insanın hedefi olabilir fakat bu hedef için çalışan insan, hırsı asla bir araç olarak kullanmamalıdır. Zira hırsın olduğu yerde hedef biter:

Kudret kalır mı dest-i temennâda lerzedem

İskât eder kıyâm-ı merâmı kuvâ-yı hırs (Haşmet, G.124/3)

Hırsın zararını teşbih ve mecazlarla izah etmeye çalışan Haşmet'e göre kişi, hırsını geminin kaptanı yaparsa üzüntü denizinde boğulur. O hırs kaptanı, rüzgârlı bir denizde dahi ümit gemisini asla yürütemez:

Fülk-i ümîdi kullanamaz rüzgârda

Gark-âb-ı bahr-ı haybet eder nâhudâ-yı hırs (Haşmet, G.124/4)

Mahlas beytinde ise Şair Haşmet, hırsın mahrumiyet getireceğinden bahsederek kendisinin de hırslı olması durumunda hedefine ulaşmasının meçhul olduğunu söyler:

Geşt ü güzârı vâdî-i hırmâna münhasır

Haşmet varır mı menzil-i maksûda pâ-yı hırs (Haşmet, G.124/5)

Kanaatkârlık

Kanaat, “bir şeye razı ve hoşnut olup ziyade istememe, iktifa” demektir (Sami, 2015, s. 585). Kanaatkârlık İslam ahlakının en güzel hasletlerinden biridir. Kanaat, kişinin başka birinin malına göz dikmeden kendi hakkına rıza göstermesidir. Ancak bu terim asla tembellik olarak değerlendirilemez (Karabulut, 1988, s. 361).

Koca Râgıb Paşa'ya göre dünyada rahat etmek isteyen insan, dünyanın meşgalesinden uzak durmalıdır. Ayrıca nimet isteyen de kanaatkâr olmalıdır. Zira şaire göre kanaatkârlık nimeti celp eder:

Cihân âlâyışinden dest-şûy ol râhat istersen

Kanâ'at dâmenin elden bırakma ni'met istersen (Koca Râgıb Paşa, G.103/1)

Sünbülzâde Vehbî, kanaati bir hazine olarak görür. Gönlün, kanaat hazinesiyle zengin olacağını ifade eden şair, maddi kaygılarla zihnin karışmaması gerektiğini söyler. Vehbî, yazılışları aynı olan dirhem ile derhem kelimeleri arasında bir ilişki kurmuştur. Şair; bir para birimi olan dirheme sahip olanların, dağınık ve muzdarip demek olan derhem ile zihinlerini meşgul etmemeleri konusunda uyarılarda bulunur:

Ey dil olagör genc-i kanâ'atle tûvânger

Dirhem emeli hâtırını etmeye derhem (Sünbülzâde Vehbî, Terci-i Bend, 7/5)

Sünbülzâde Vehbî, para kaygısına düşüp üzülmei doğru bulmaz. Vehbî, mühim olanın eldeki rızka kanaat etmek olduğunu ifade eder:

Rızk-ı maksûma kanâ'atdir ehemmm

Hemm-i dirhem ile olma der-hem (Sünbülzâde Vehbî, Lütüfiyye, 754)

Sünbülzâde Vehbî, insanın kısmetine kanaat etmesi gerektiğini vurgular. Zira şaire göre rızkı veren Hz. Allah olduğu için kimse rızka mâni olamaz:

Sen hemân kısmetine ol kâni'

Olamaz rızka kimse mâni'(Sünbülzâde Vehbî, Lütüfiyye, 755)

Kanaat eden kişinin kalbinin zengin olacağını söyleyen Fıtnat Hanım, kanaat sahibi olanın başkasının lokmasına itibar etmeyeceğine inanır:

Minnet ider mi lokma-i mahlûka sîr olan

Hakkun hemîşe ni'met bî-imtinânına (Fıtnat Hanım, G.56/2)

Riyadan Kaçınmak

Riya, lügatte “*özü sözü bir olamama, ikiyüzlülük*” olarak geçer (Develioğlu, 2023). Sünbülzâde Vehbî, Sultan III. Ahmed'in kızı olan Fatma Sultan'ın kendi adına inşa ettirdiği cami için düşürdüğü tarihte, Fatma Sultan'ın şüphesiz ve riyasız olarak pek çok eseri gizli yaptığını söyler. Vehbî'ye göre bu eserlerden istifade eden insanlar, bu eserlerin kimin vesilesiyle yapıldığını bilmezler. Halkın istifadesi için yapılan büyük müesseselerde dahi riyadan uzak kalmak adına çoğu zaman eserlerin sahiplerinin gizli tutulduğu anlaşılmaktadır:

Nice pinhânî eserler itdi bî-reyb ü riyâ

Kim olan lutfına mazhar kimden oldı bilmedi (Sünbülzâde Vehbî, T.72/4)

Sünbülzâde Vehbî, Lütüfiyye isimli eserinde iki yüzlü olan zahitler gibi halka sıklet verenleri ikaz eder:

Lik bir zâhid-i sâlûs olma

Halka sıklet ile kabûs olma (Sünbülzâde Vehbî, Lütüfiyye, 376)

Vehbî, bir hasır üstünde kalınsa bile dindarlığı kullanmak suretiyle riyakarlık yapmayı hoş görmez. Yani şaire göre riyakarlık sadece mal-mülk ile yapılmaz. Malı olmayan bir insan dini kullanarak riyada bulunabilir. Sünbülzâde Vehbî, bu duruma dikkatleri çekerek ihlaslı olmayı tavsiye eder:

Dîn-fürûş olma sakın satma riyâ

Bûriyâ üzre kalursan farzâ (Sünbülzâde Vehbî, Lütüfiyye, 377)

Riyakârlık kötü bir haslettir. Bunun zıddı ise ihlas ve samimiyettir. Koca Râgıb Paşa, kişinin yanına yol azığı olarak ihlas alması gerektiğini söyleyerek riyayı meneder. Ayrıca Râgıb Paşa, Allah'ın yardımından başka bir yoldaş aramamak gerektiğini ifade buyurur:

Tûşe-'i râhı taleb eyler isen ihlâsı

Hızr u reh-ber arama 'avn-i Hüdâdan gayrı (Koca Râgıb Paşa, G.166/4)

Sonuç

18. yüzyıl Osmanlı dönemi, kültür ve sanat açısından yeniliklerin ve zenginliklerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde sosyal hayat başta olmak üzere mimari, musiki, resim ve edebiyatta hareketli dönemler yaşanmıştır. Özellikle Lale Devri olarak adlandırılan dönemde muhtelif alanlarda birçok yeniliğin olması dikkat çekicidir. Söz konusu bu yenilikler ve

zenginlikler edebiyat sahasına da yansımıştır. Bu dönemde farklı birçok konu ve türde eserler verilmiştir. 18. yüzyıl klasik Türk edebiyatı, genel olarak değerlendirildiğinde birbirinden farklı üç türlü üslup dikkat çeker. Bu dönemde Nedim ve Enderunlu Fazıl gibi sanatçılarda mahallileşme akımı, Koca Râgıb Paşa ile Sünbülzâde Vehbî’de hikemî üslup, Şeyh Gâlib’te ise sebk-i hindî akımı görülmektedir. Hikemî üsluba konu olan en önemli başlıklardan biri ise ahlaktır. Hatta klasik Türk edebiyatında nasihat-name ve pend-nâme adlarında çoğunlukla ahlaki konulara değinen özel türler gelişmiştir. Bu bağlamda 18. yy. klasik Türk edebiyatı döneminde telif edilen divanlar ve müstakil şiirler incelendiğinde ortaya bir ahlak anlayışı çıkmaktadır.

Dönemin şairlerinin ahlaki değerleri konu alan şiirleri tetkik edildiğinde ilk dikkat çeken ahlaki değer adalet olduğu görülmektedir. Çalışmanın girişinde de bahsedildiği üzere adalet ve ahlak arasındaki ilişki, bu iki kavramı birbirinin mütemmimi kılmaktadır. Öncelikle adaleti tesis edecek olan devletin başındaki padişahın adaletli olması gerekir. Adalet, toplumun tüm fertlerinin can ve mal güvenliğini korur. Adaletli olmak ayrıca maddi ve manevi düzeni tesis eder.

Dönemin şairlerinin değindiği bir başka ahlaki değer ise tevazudur. Devlet kademesindeki yüksek makamlara sahip olan idareciler hususiyetle alçak gönüllü olmalıydılar. Zira makamlar geçici olduğundan övünülme yerleri olamazlar. Güzellik ve zarafet de gururlanma vesilesi değildir. Şairler tevazunun zıddı olan kibri, İslam inancına mugayir olarak görüp Hz. Allah’ın kibirli insanları sevmediğine inanırlar.

Yumuşak huyluluk ve insaf, sıklıkla anlatılan bir diğer ahlaki değerdir. İnsanlara karşı yumuşak huylu olmak, Hz. Allah’ın gazabından muhafaza olunmaya vesiledir. Yine büyüklere ve hususiyetle ana-babaya tazim göstermek güzel ahlakın bir gereğidir. Ana-babaya karşı saygısızlık edip itaat etmemek büyük günahlardan addedilir.

Dönemin şairlerinin ortaya koyduğu bir başka önemli değer ise yardımseverliktir. İyiliğin karşılığının iyilik olarak kişiye geri döneceğine inanan şairler, bu konuda son derece hassas davranmışlardır. Yardım ve iyilik ilk olarak komşulara karşı yapılmalıdır. Kişi, evinin kapısının açık olduğunu komşusuna hissettirmelidir. Bir insanın maksadına erişmesi için destek olmak da yardımın bir başka yönünü ifade eder.

İnsanlar hayatta hedeflerine ulaşma yolunda muhtelif zorluklar çekebilirler. Bu zorluklara karşı sabırlı olmak, hedefe ulaşmanın bir yoludur. Sabır, güçlü insanların bir hasletidir. Her derdin mutlaka bir devası olduğuna inanıp sabretmek gerekir. Musibetlere ve zorluklara karşı sabretmenin yanında, sahip olunan nimetler için de Hz. Allah’a karşı minnettar olmak gerekir.

Bir insan, âlim de olsa önemli konularda karar alırken istişare yapması elzemdir. İstişareye açık olmak, alınan kararların isabetli olması noktasında gereklidir. Bunun aksini yaparak istişareden uzak kalmak ise bencilliktir.

Affetmek, hiddetini yenerek suçlu kimseyi bağışlamak bir diğer ahlaki değerdir. Bunu yapabilenler Hz. Allah’ın övgüsüne mazhar olurlar.

Her işin başı doğru bir şahsiyete sahip olmaktan geçer. Bir insan ancak doğruluktan ayrılmayarak istikametine ulaşabilir. Doğruluktan ayrılan bir insanın yaptığı işten netice alması mümkün değildir.

Ahlaki değerlere sahip bir insanda bulunmaması gereken hasletlerden biri de yalandır. İnsan, mübalağa için dahi olsa yalana başvurmamalıdır. Zira yalancılık, insanlar arasında güvensizlik ortamı oluşturan çirkin bir fiil olup İslam nazarında da menedilmiştir.

Sır saklamak, insanlar arası güvenin bir sonucudur. Sır saklayan biri dedikoduya mahal vermez. Bu da kişiyi İslam'daki büyük günahlardan biri olan gıybetten muhafaza eder.

İnsanların noksanları aramak veya bunları dile getirmek, hoş görülen bir davranış değildir. Bir insandan mizah maksatlı da olsa alay edilmesi, ahlaki değerlerle örtüşen bir davranış olamaz. Nezaket sınırları içerisinde dahi biriyle alay etmek kişiler arası kin ve nefrete sebebiyet verebilir.

Bir başka kötü haslet olan cimrilik, bayağı ve kötü bir huydur. Cömertlik ise her zaman insanların kalplerini cezbeden güzel bir davranıştır. Cömertlik kişiye itibar kazandırır. Cömert insanlar Hz. Allah tarafından sevilirler.

Kıskançlık bir ahlaki zafiyettir. Tarihi kıssalarda bu huyun her dönemde mevcut olduğu ve birçok zararlara sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Kıskançlığın kötülüğünü anlatan Hz. Adem'in oğulları olan "Habil ve Kabil" ile "Yusuf" peygamberin hikayelerine bakıp ders çıkarmak gerekir.

Dünyaya bağlanmamak, insanın özüne dönmesi demektir. Bu dünyanın lezzetleri, geçici ve aldatıcı olduğundan kişi dünyaya bağlanmamalıdır. Önemli olan gönül zenginliğine sahip olmaktır. Dünya malına meyledip hırslanmak, insanın amacına zarar verir. Hırsın sonu hep keder olmuştur. Özellikle yüksek makam sahipleri hırsa daha çok meyilli olurlar. Elindekiyle yetinerek kanaatkâr olan insan, pek çok nimete sahip olur. Kanaatkarlık, başkasının malına göz dikmeden ve tembelliğe meyletmeden elinekinde razı olmaktır.

Riya, güzel ahlaka uymayan bir başka huydur. Riya sadece maddi güçten kaynaklı gösteriş değildir. Bundan daha tehlikelisi din ve ibadette yapılan riyadır. Özellikle dinî konularda ihlastan uzaklaşıp riyaya kapılmak, insana ciddi zararlar verir. Dinine bağlı ahlaklı bir insanın riyadan uzak durup samimi olması güzel ahlakın gereğidir.

Dönemin şairlerinin tavsiye ettikleri iyi huylar ve menettikleri kötü huylar, dönemin ahlak anlayışının hulasasını ortaya koymaktadır. Dönemin şairleri; din ve vicdan odaklı, evrensel bir yapısı olan ahlaki değerleri sebep-sonuç ilişkisi bağlamında ve mantık çerçevesinde ortaya koymaya çalışmışlardır. Ortaya çıkan ahlaki değerler; birçok din, kültür ve medeniyette tavsiye ve tasvip edilen hususiyetlerle benzerlik taşısa da bu ahlaki anlayışın kaynağının Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünneti olduğu görülmektedir. Zira Kur'an-ı Kerim'in tahrife uğramadan günümüze kadar ulaşması, siyer ve hadis ilmindeki sağlam kaynakların mevcudiyeti; ilahi menşeli ahlak anlayışının çizgilerini daha belirgin kılarak yüzyıllar boyunca aktarımına imkân sağlamıştır. Bunun yanında şairlerin beyitlerindeki ayet ve hadis iktibasları ve ifadelerindeki çağrışımlar söz konusu ahlak anlayışının İslam dininden neşet ettiğini göstermektedir. Sonuç itibarıyla dönemin sanatçılarının ihdas ettikleri ahlak anlayışı, İslam dinine birebir mutabıktır. Ayrıca tasavvufî düşünce ile paralellik gösteren dönemin ahlak anlayışı, tasavvuftaki "insan-ı kâmil" in özelliklerini yansıtmaktadır.

Kaynakça

Kur'an-ı Kerim.

Abdulbâki, M. F. (1984). *El-Mu'cemu'l-Mufehres li El-fazi'l Kur'ani-l Kerim*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Akseki, A. H. (1972). *İslam dini itikât, ibadet ve ahlâk*. Ankara: Başnur Matbaası.

Azimli, M. (2021). *İslam medeniyeti tarihi*. Ankara: Bilay Yayınları. Çağrıcı, M. (1989).

"Ahlâk", *TDV İslâm ansiklopedisi* (Cilt 2). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Çağrıcı, M. (2001). "İtihza", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 23). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Çağrıcı, M. (2009). "Sıdk", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 37). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

- Çağrı, M. (2009). "Saygı", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 36). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Çeçen, H. (1996). *Fıtnat Hanım hayatı, sanatı ve divanı*. Malatya İnönü Üniversitesi: Doktora Tezi.
- Demirbağ, Ö. (1999). *Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi : Doktora Tezi.
- Develioğlu, F. (2023). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat eski ve yeni harflerle*. (Ö. Aslan, Dü.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Dikmen, H. (1991). *Seyyid Vehbi ve divanının karşılaştırmalı metni*. Ankara Üniversitesi: Doktora Tezi.
- Duralı, Ş. T. (2013). *Kutadgubilig Türkçenin felsefe bilim sözlüğü*. Dergâh Yayınları.
- El-Ensari, İ. M. (2005). *Lisânu'l-Arab* (Cilt 5). Lübnan: Dar Al-Kotob Al-ilmiah.
- Güfta, H. (2002). Divan şiirinde ilim ve irfan timsali Hz Ali. *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 8(24), 69-111.
- Gazâlî, İ. (1102). *İhyâu ulûmi'd-dîn*. (A. Serdaroğlu, Dü.) Bedir Yayınevi.
- Gazalî, İ. (1996). *İslam ahlakı*. (Â. N. Karcıoğlu, Dü.) İstanbul: Sinan Yayınları.
- Hökelekli, H. (2006). "Hırs", *İslam'da inanç, ibadet ve günlük yaşayış ansiklopedisi*. (P. D. Dönmez, Dü.) İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Hâcib, Y. H. (tarih yok). *Kutadgu Bilig*. (M. S. Kaçalın, Dü.) T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Haksever, H. İ. (2025). *Divan şiirinde ahlâkî değerler*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- İnancık, H. (1993). *Belgeler, "Adaletnâmeler"* (Cilt 2/3,4). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kalın, İ. (2022). *Akil ve erdem Türkiye'nin toplumsal muhayyilesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kalın, İ. (2023). *Barbar, modern, medeni -medeniyet üzerine notlar-*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kanar, M. (2012). *Arap harfli alfabetik Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Karabulut, O. (1988). *İslam ahlakı ve seleften örnekler*. Konya: Uysal Kitabevi.
- Karagöz, D. D. (2010). *Dinî kavramlar sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, P. D. (2013). İslam ahlakının kaynakları. M. S. Saruhan içinde, *İslam Ahlak Felsefesi ve Esasları*. Ankara: Grafiker.
- Keskin, N. K. (2015). Eski Türk edebiyatında edebi türler. *Eski Türk Edebiyatına Giriş*. içinde Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koyuncu, N. (2007). İslam hukukunda ve Osmanlı uygulamasında şûra. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 171-249.
- Levend, A. S. (1964). Ümmet çağında ahlâk kitaplarımız. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*(11), 89-115.
- Mâlik, İ. (1996). *Muvatta'* (Cilt 4). (V. Akyüz, Dü.) İstanbul: Beyan Yayınları.
- Macit, M. (2017). *Nedîm dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Mehmet, A. E.-z. (2018). *Haşmet dîvânı*. (M. A. İ. Hakkı Aksoyak, Dü.) Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Nesâî, A. B. (2001). *Sünen-i nesâî* (Cilt 4). Beyrut: Risale.
- Önal, R. (2008). Kur'an'da imani ve ahlaki bir tavır olarak sabır. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 439-466.
- Paşa, İ. A. (2019). *Dîvân-ı İzzet ve Nigâr-Nâme (Tezkire-i Nigâriyye)*. (F. S. Oğuz, Dü.) Ankara: Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Salâhî, M. (2019). *Kâmûs-i Osmânî* (Cilt 2). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Sami, Ş. (2015). *Kamus-ı Türkî*. (P. Yavuzarslan, Dü.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

-
- Sarıçam, İ., & Erşahin, S. (2022). *İslam medeniyeti tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Saruhan, D. D. (2013). *İslam ahlak esasları el kitabı*. Ankara: Grafiker.
- Sofuğlu, M. (1988). *Sahih-i Muslim ve tercemesi* (Cilt 1). İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Toksarı, A. (2006). *İslamda inanç, ibadet ve günlük yaşayış ansiklopesi* (Cilt 2). (P. D. Dönmez, Dü.) İstanbul: Gerçek Hayat Yayınları.
- Topçu, N. (2020). *Ahlâk*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Vehbî, S. (2011). *Lutfiyye-i Vehbî*. (G. T. Alıcı, Dü.) Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı.
-